

Mariëndaal als parel aan de ketting

Cultuurhistorische analyse en herstelplan voor landgoed Mariëndaal te Arnhem

In opdracht van Stichting het Geldersch Landschap

G.L. Vlug en P.F.C. Breunisse

Hogeschool Van Hall-Larenstein

Juli 2011

Mariëndaal als parel aan de ketting

Cultuurhistorische analyse en herstelplan voor landgoed Mariëndaal te Arnhem

In opdracht van Stichting het Geldersch Landschap

Auteurs: G.L. Vlug en P.F.C. Breunisse

Hogeschool Van Hall-Larenstein

Begeleider Stichting het Geldersch Landschap: C. van der Genugten

Begeleider Hogeschool Van Hall-Larenstein: F. Rensen

Datum: Juli 2011

Colofon:

Auteurs:

Guido Vlug
Paulstraat 55
6822 BS Arnhem
E: Guido.vlug@wur.nl

Pieter Breunisse
Hoofdstraat 79a
6881 HD Velp
E: Pieter.breunisse@wur.nl

Opdrachtgever:
Stichting het Geldersch Landschap
Zijpendaalseweg 44
6801 HA Arnhem
Tel. 026-3552571
www.mooigelderland.nl

Opleiding:

Hogeschool Van Hall-Larenstein
Bos- en Natuurbeheer, afstudeerrichting Vastgoed en Grondtransacties
(VG) en Westerse Bosbouw (BUF).
Larensteinselaan 26a
6880 GB Velp
W: www.vanhall-larenstein.nl

Begeleiding:

F. Rensen
Docent bos- en natuurbeheer aan Hogeschool Van Hall-Larenstein
E: Freek.rensen@wur.nl

C. van der Genugten
Senior Beleidsmedewerker Cultuurhistorie en Landschap bij Stichting het
Geldersch Landschap
E: c.vandergenugten@mooigelderland.nl

Druk: Stichting het Geldersch Landschap, Arnhem

Datum: juli 2011

Voorwoord

Voor u ligt onze afstudeeropdracht, geschreven ter afsluiting van de opleiding Bos- en Natuurbeheer aan Hogeschool van Hall-Larenstein te Velp. Het afstuderen bij Stichting het Geldersch Landschap was een periode van prettige samenwerking en een leerzame tijd.

Bij terreinbeherende organisaties zoals het Geldersch Landschap, ontstaat de laatste jaren steeds meer interesse voor cultuurhistorie. Deze opdracht sluit aan bij onze interesses, op deze manier hopen wij bij te dragen aan het behouden en vergroten van het cultuurhistorische erfgoed. Het Geldersch Landschap heeft met Mariëndaal een landgoed met een rijke geschiedenis in handen. Dit rapport draagt als titel “Mariëndaal als parel aan de ketting” en is het resultaat van zes maanden onderzoek. De cultuurhistorische analyse in dit rapport draagt bij om een zo compleet mogelijk beeld te vormen van het landgoed door de tijd. Het bijbehorende herstelplan is een aanbeveling om het landgoed weer te herinrichten.

Onze dank gaat uit naar allen die geholpen hebben met de totstandkoming van deze scriptie.

Ten eerste willen wij Ciska van der Genugten bedanken voor de begeleiding vanuit het Geldersch Landschap. Dankzij mevrouw Van der Genugten hebben wij bij het Geldersch Landschap kunnen afstuderen.

Ook willen wij onze begeleider vanuit Hogeschool van Hall-Larenstein, de heer Freek Rensen, bedanken. Met hem hebben wij regelmatig contact gehad over ontwikkelingen binnen de afstudeeropdracht en feedback besproken.

Tenslotte gaat onze dank uit naar de mensen die het ons mogelijk hebben gemaakt dit afstudeerrapport te maken tot wat het nu is. Dit zijn: Marjolijn Vlug, Jan Zoer, Lydia Rensen-Renjaan, Dan Assendorp, Matthijs Lorscheijd en in het bijzonder Kees Verwoerd. Aan Johan Ruys hebben wij veel informatie te danken. Hij is opzichter geweest op Mariëndaal tussen 1972 en 2005 en heeft ons tijdens wandelingen op het landgoed veel interessants verteld.

Guido Vlug en Pieter Breunisse
Velp, juli 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting	9
1. Inleiding.....	11
1.1 Aanleiding	11
1.2 Probleemstelling	11
1.3 Communicatieve doelstelling en beoogde producten.....	12
1.4 Randvoorwaarden.....	12
1.5 Hoofdvraag en deelvragen.....	12
1.6 Methodiek en werkwijze.....	13
Literatuur en veldonderzoek.....	13
Analyse.....	13
Oplossing genereren, waarderen en keuze van oplossing	13
Implementatie.....	14
1.7 Leeswijzer.....	15
2. Oriëntatie en beschrijving projectgebied	17
2.1 Algemeen	17
2.2 Algemene gegevens	18
2.3 Beschrijving geologie en geomorfologie.....	18
2.4 Prehistorie en Romeinse tijd.....	19
3. Beschrijving en analyse van cultuurhistorie.....	21

3.1	Middeleeuwen, klooster Mariëndaal (1392-1587)	21
3.2	Bewoningloze periode (1586-1735).....	23
3.3	Familie Brantsen (1735-1791).....	24
3.4	Familie Van Eck (1791-1936).....	25
3.5	Het Geldersch Landschap (1936- heden).....	32
3.6	Resultaat analyse	33
4	Waardering en keuze van de oplossing	35
4.1	Genereren en waarderen toekomstbeelden	35
4.2	Gekozen toekomstbeeld	37
4.3	Vorming clusters	38
4.4	Waardering tot de keuze van beheerstrategie	39
4.5	Gekozen beheerstrategie.....	40
5	Implementatie.....	43
5.1	Aanbeveling herstelmaatregelen en kosten	44
5.2	Subsidie en mogelijke overige financiering.....	46
5.3	Risicoanalyse	47
6	Conclusie	49
	Begrippenlijst	50
	Literatuurlijst.....	51

Samenvatting

Intensieve recreatie en extensief onderhoud hebben tot gevolg gehad dat veel van de aanwezige cultuurhistorische elementen, op landgoed Mariëndaal, zijn aangetast of zelfs zijn verdwenen. Sporen uit de geschiedenis zijn daardoor soms niet meer herkenbaar of geheel vervaagd. Op dit moment ontbreekt bij de eigenaar, het Geldersch Landschap, een compleet en gedetailleerd overzicht van de tijdlagen en de hierbij horende, verdwenen of deels nog aanwezige, cultuurhistorische elementen. Hierdoor is het moeilijk om deze elementen te herstellen en/of te behouden. Het Geldersch Landschap wil vanuit haar visie, de sporen uit de geschiedenis verduidelijken, waar mogelijk herstellen en deze vervolgens behouden. Het doel van dit onderzoek is de kennis bij het Geldersch Landschap te vergroten met betrekking tot de cultuurhistorie en ontstaansgeschiedenis van Mariëndaal, een voorstel te doen voor herstel van de cultuurhistorische elementen en een voorstel te doen voor beheer hiervan met kostenraming van herstel. Aan de hand van literatuuronderzoek, interviews en observaties in het veld is geanalyseerd welke elementen in de verschillende tijdlagen zijn aangebracht, welke zijn verdwenen en in welke staat de nog aanwezige elementen verkeren. Met deze analyse in combinatie met de visie van het Geldersch Landschap is een programma van eisen opgesteld. Na een brainstorm zijn, op basis van de opgestelde criteria, de verschillende oplossingen (toekomstbeelden) voor herstel van het landgoed gewaardeerd en gewogen. Vervolgens zijn, uit deze oplossingen, de verschillende mogelijkheden voor de beheerstrategieën geïnventariseerd, en gewaardeerd, en is er een keuze geselecteerd per cluster van cultuurhistorische elementen die in functioneel- of landschappelijk opzicht bij elkaar horen. Vervolgens is van de herstelwerkzaamheden een kostenraming gemaakt op basis van literatuurstudie en eigen interpretatie. De oudste gegevens over het uiterlijk van de aanleg dateren uit de 14^e eeuw in de tijd van het klooster. Rondom het klooster lagen akkers en bospercelen. De

aanleg van de spreng, watermolens en huidige entreevijver (destijds in gebruik als molenvijver voor de slijpmolen) dateren uit deze tijd. Vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw is er een huis gesitueerd op de plaats van het huidige hoofdhuis. De twee sierlijke vazen bij de zuidelijke entree, restanten van het sterrenbos en een aantal lanen zijn nog kenmerken, uit de vermoedelijk formele tuinaanleg. Dit is de tijdlaag van familie Brantsen (1736-1791) en van de eerste twee generaties van de familie Van Eck (1791-1857). Het landgoed beleefde zijn hoogtijperiode in de tweede helft van de 19^e eeuw. Het besloten karakter uit de eerdere aanleg werd binnen de landschapsstijl open en sierlijk. Hierbij speelden de aanleg van waterwerken en open weiden een rol. Kenmerkend zijn de lange zichtassen die werden gecreëerd en de aanplant van solitaire bomen. De molenvijver werd omgevormd naar een meer organische vorm. Dit is de tijdlaag van de laatste twee generaties van de familie Van Eck (1857-1936). De aanbeveling is: inrichten van het landgoed naar de landschappelijke aanleg uit de tijdlaag van de familie Van Eck samen met behoud van de nog resterende cultuurhistorische elementen uit overige tijdlagen. Het voorstel bestaat uit: accentueren (koetshuis, sterrenbos, sier- en moestuin), reconstructie (zevenbruggetjesroute), restauratie (spreng, zigzagpad, lanen, entree- en eendenvijver) en behoud (groene bedstee, ijskelder, stenen tafel, Christuskoepel, Heemstraboom, grenspalen en bielzentuin). Op basis van de voorgestelde beheerstrategie en de geraamde werkzaamheden zijn de te verwachte kosten voor dit herstelproject bijna €68.000,- en is de doorlooptijd van het werk 4,5 maanden. Bij de uitvoering van herstelmaatregelen is BRIM subsidie en provinciale subsidie beschikbaar. Deze subsidie geldt alleen voor herstel van rijksmonumenten. Er is maar een beperkte subsidie beschikbaar.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Stichting het Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen (het Geldersch Landschap) bezit in Gelderland diverse natuurgebieden, landgoederen en kastelen. De Stichting heeft als visie deze bezittingen te behouden, te beheren, waar mogelijk te her-ontwikkelen en toegankelijk te houden voor bezoekers. Eén van de landgoederen die de Stichting in haar bezit heeft is Mariëndaal, gelegen tussen Arnhem en Oosterbeek en druk bezocht door recreanten. Mariëndaal maakt deel uit van een reeks landgoederen op de Veluwezoom. Deze reeks wordt ook wel de parelketting van de Veluwezoom genoemd. Mariëndaal is één van deze parels en heeft een rijke historie. Het Geldersch Landschap wil vanuit haar visie, de sporen uit de geschiedenis behouden en verduidelijken, en waar mogelijk herstellen. Het zichtbaar maken van sporen uit de geschiedenis kan onder andere door middel van het herstellen van cultuurhistorische elementen (zie begrippenlijst) op het landgoed. Door herstel kan een groter draagvlak ontstaan vanuit de maatschappij voor landgoed Mariëndaal en voor het Geldersch Landschap.

1.2 Probleemstelling

Intensieve recreatie en extensief onderhoud hebben tot gevolg gehad dat veel van de aanwezige cultuurhistorische elementen binnen de grenzen van het huidige landgoed Mariëndaal zijn aangetast of zelfs zijn verdwenen. Sporen uit de geschiedenis zijn daardoor soms niet meer herkenbaar of geheel vervaagd.

De verschillende eigenaren van Mariëndaal hebben ieder hun eigen invloed gehad op de inrichting en de ontwikkeling van het landschap en landgoed.

Op dit moment ontbreekt bij het Geldersch Landschap de historische kennis van het landgoed en een compleet en gedetailleerd overzicht van de tijdlagen en de hierbij horende, verdwenen of deels nog aanwezige, cultuurhistorische elementen. Hierdoor is het deels niet mogelijk om, volgens de visie van het Geldersch Landschap, de cultuurhistorische elementen op Mariëndaal te herstellen en/of te behouden.

Van enkele aanwezige cultuurhistorische elementen, zoals de Groene Bedstee en de Heemstraboom, zijn wel gegevens bekend bij het Geldersch Landschap over aanleg, uiterlijk en doel. Deze vormen geen probleem maar geven juist inzicht over de tijd van aanleg en kunnen bruikbaar zijn bij het onderzoek naar de overige cultuurhistorische elementen uit die tijd.

1.3 Communicatieve doelstelling en beoogde producten

Het doel van het onderzoek is de kennis bij het Geldersch Landschap te vergroten met betrekking tot de ontstaansgeschiedenis en de cultuurhistorische geschiedenis van Mariëndaal, en vervolgens een voorstel te doen voor herstel van cultuurhistorische elementen en beheer hiervan met bijbehorende kostenraming van herstel.

De producten die dit rapport oplevert zijn:

- Ontstaansgeschiedenis en achtergrond van Mariëndaal;
- Inzicht en overzicht van verschillende tijdslagen van de bewoningsgeschiedenis met daarin verschillende cultuurhistorische elementen;
- Aanbeveling voor beheerstrategie van de cultuurhistorische elementen: reconstructie, restauratie, accentueren of behoud;
- Maatregelen voor herstel van de cultuurhistorische elementen en beheer hiervan;
- Kostenraming van herstelwerkzaamheden (beperkt tot de aanbevolen cultuurhistorische elementen die voor herstel in aanmerking komen);
- Overzicht van beschikbare subsidies ten behoeve van herstelmaatregelen.

1.4 Randvoorwaarden

Dit onderzoek valt binnen de huidige begrenzing van landgoed Mariëndaal en richt zich op cultuurhistorische elementen met uitzondering van boerderijen, hoofdgebouw en overige gebouwen.

1.5 Hoofdvraag en deelvragen

Hoofdvraag

- Welke cultuurhistorische lagen zijn aanwezig geweest op landgoed Mariëndaal, welke elementen kunnen worden behouden en hersteld, en hoe kunnen deze worden hersteld?

Deelvragen

- Wie zijn de eigenaren geweest van landgoed Mariëndaal en wat hebben ze aangebracht en/of veranderd in het landschap?
- Wat is er nu nog zichtbaar uit de cultuurhistorische tijdslagen in het landschap?
- Welke cultuurhistorische elementen uit verschillende tijdslagen komen in aanmerking voor behoud en herstel?
- Hoe kunnen deze cultuurhistorische elementen worden hersteld en behouden, en wat is de kostenraming van herstel?
- Welke subsidies komen in aanmerking bij de uitvoering van herstel?

1.6 Methodiek en werkwijze

Literatuur en veldonderzoek

Literatuurstudie

Er is een onderzoek uitgevoerd zodat op chronologische wijze duidelijk wordt welke eigenaren er zijn geweest van landgoed Mariëndaal, welke activiteiten deze hebben uitgevoerd en welke cultuurhistorische elementen ze hebben aangebracht in het landschap sinds het ontstaan van het landgoed en zijn omgeving. Er is getracht een zo gedetailleerd mogelijk beeld te schetsen. Tijdens deze literatuurstudie is informatie verzameld door het bestuderen van historisch kaartmateriaal, afbeeldingen en literaire bronnen. Veel van het historisch kaart- en beeldmateriaal en de literatuur is gevonden in de mediatheek van Larenstein, bij het Kadaster, bij historische verenigingen, in de archieven van het Geldersch Landschap, in het Gelders Archief en in de gemeentearchieven van de stad Arnhem en de gemeente Renkum.

Veldonderzoek

Verder zijn interviews afgenomen met (voormalig) beheerders. Uit deze interviews volgt aanvullende informatie over welke elementen zijn aangebracht in het landschap, de locatie van die elementen en hoe deze er uit hebben gezien. De verkregen informatie is niet in literatuur terug te vinden en is bruikbaar voor de analyse en voor de waardering om tot een oplossing te komen. De geïnterviewden hebben aanzienlijke kennis van het landgoed en hebben gebeurtenissen veelal met eigen ogen gezien. Hun informatie is echter subjectief en wordt als vermoedelijk beschouwd.

Vervolgens is er door middel van observaties op het landgoed vastgelegd in tekst en beeld welke cultuurhistorische elementen nog zichtbaar zijn en in welke staat deze verkeren.

Analyse

De resultaten van het literatuuronderzoek en de interviews zijn vergeleken met de resultaten van de observaties in het veld. Vervolgens is geanalyseerd welke cultuurhistorische elementen er zijn verdwenen, welke er nog zijn en in welke staat deze nog bestaande elementen verkeren. Vervolgens zijn deze elementen in relatie tot de omgeving geclusterd. De verdwenen en nog aanwezige cultuurhistorische elementen zijn geïllustreerd in kaartmateriaal. Met deze analyse (nr. 1 in schema 1) en gezien vanuit de visie van het Geldersch Landschap wordt het programma van eisen (nr. 2) opgesteld waaraan de oplossing zal moeten voldoen.

Oplossing genereren, waarderen en keuze van oplossing

Om tot een oplossing te komen worden aan de hand van een brainstorm verschillende toekomstbeelden (nr. 3) van inrichting voor het landgoed geschetst. Op basis van de opgestelde criteria, die afgeleid zijn van het programma van eisen, worden deze verschillende toekomstbeelden gewaardeerd en gewogen (nr. 4).

De geschetste toekomstbeelden worden naast elkaar gezet en mogelijk worden deeloplossingen uit de verschillende alternatieven toegevoegd aan het meest geschikte toekomstbeeld (nr. 5).

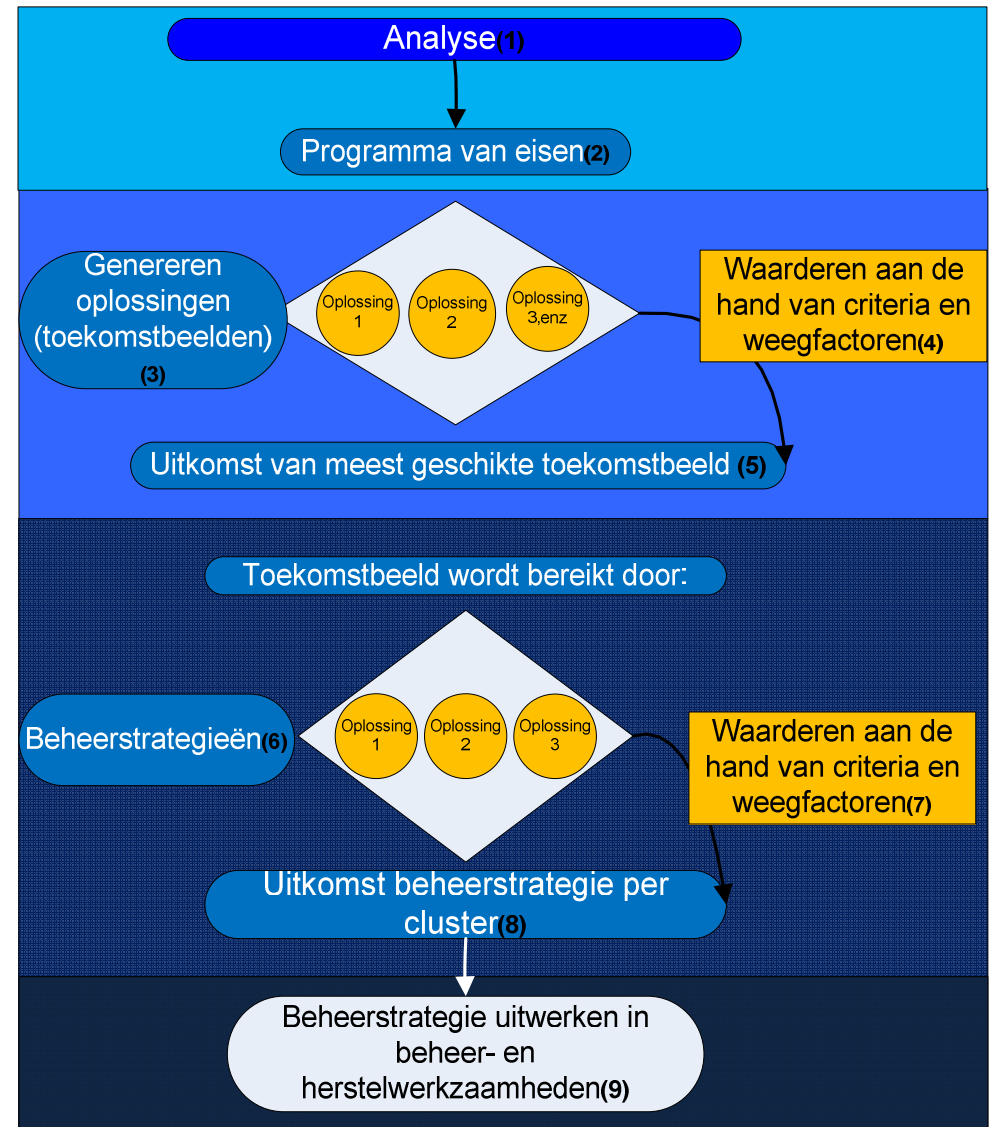
De aanbevolen beheerstrategie/beheerstrategieën (nr. 6) van cultuurhistorische elementen volgt uit het toekomstbeeld dat volgens een waardering het meest voldoet aan de criteria (nr. 7).

Implementatie

Op basis van de gekozen oplossing worden aanbevelingen gedaan voor de beheerstrategie per element of cluster van elementen (nr. 8). Aan de hand van de aanbevolen beheerstrategie wordt een plan van aanpak opgesteld met daarin de herstel- en beheermaatregelen (nr. 9) en een kosten-batenanalyse voor herstel.

De maatregelen worden opgesteld aan de hand van referenties van landgoed De Oorsprong in Oosterbeek, streefbeelden en het handboek Cultuurhistorisch Beheer. De tarieven van de kostenraming zijn gebaseerd op het Normenboek GWW (Grond- Weg- en Waterbouw) en Normenboek Kleinschalig Groen. De voorgestelde herstelmaatregelen en kostenraming zijn gevalideerd door een vierdejaars student (afstudeerder) Tuin & Landschapsinrichting aan Hogeschool Larenstein. De baten volgen uit beschikbare subsidies en overige mogelijke financieringsbronnen.

Ter afsluiting wordt gereflecteerd en geïnterpreteerd wat de risico's zijn wanneer de aanbevelingen voor herstel en beheer worden opgevolgd en welke maatregelen hiervoor genomen dienen te worden.

Schema 1: schematische weergaven van onderzoek

1.7 Leeswijzer

In de onderstaande paragraaf wordt per hoofdstuk de inhoud en gebruikte methodiek beschreven.

Hoofdstuk 1: Inleiding

In dit hoofdstuk worden de aanleiding, probleemstelling, communicatieve doelstelling, beoogde producten, randvoorwaarden, hoofdvraag en deelvragen, methodiek en de leeswijzer beschreven. Dit hoofdstuk is inleidend op het onderzoeksrapport.

Hoofdstuk 2: Oriëntatie en beschrijving projectgebied

Ter kennismaking van het projectgebied wordt een karakteristiek gegeven van de situering, flora & fauna, ontstaanswijze, prehistorie en Romeinse tijd.

Hoofdstuk 3: Beschrijving en analyse van cultuurhistorie

Dit hoofdstuk beschrijft chronologisch welke tijdslagen van bewoning er op het landgoed zijn geweest. Het omschrijft, en waar mogelijk visualiseert, hoe het landgoed er in de loop van de tijd heeft uitgezien. Centraal staan hierbij de cultuurhistorische elementen die zijn aangebracht of verdwenen.

Hoofdstuk 4: Waardering en keuze van de oplossing

In dit hoofdstuk worden oplossingen aangedragen die als toekomstbeeld kunnen gaan dienen voor inrichting van het landgoed. Vervolgens worden de oplossingen gewaardeerd en gewogen door middel van opgestelde criteria. De oplossing (mogelijk met deeloplossingen) die het meeste voldoet aan de criteria gaat als referentie dienen voor het toekomstbeeld.

Vervolgens worden de cultuurhistorische elementen uit het toekomstbeeld geclusterd. Daarna worden er per cluster beheerstrategieën aangedragen en worden deze strategieën gewaardeerd en gewogen. Hieruit volgt een

aanbevolen beheerstrategie waarmee kan worden overgegaan tot herstel- en beheermaatregelen.

Hoofdstuk 5: Implementatie

In dit hoofdstuk wordt aanbevolen hoe de cultuurhistorische elementen kunnen worden hersteld en vervolgens beheerd. Ook wordt een kostenraming voor herstel van de elementen gegeven.

Vervolgens wordt een aanbeveling gegeven welke subsidies mogelijk zijn bij de herstelwerkzaamheden. Daarnaast wordt beschreven of andere financiering mogelijk is. Ten slotte worden de gevolgen van de aanbevelingen opgenoemd in een risicoanalyse en worden mogelijke oplossingen aangedragen.

Hoofdstuk 6: Conclusie

Hier wordt ten slotte antwoord gegeven op de hoofdvraag.

2. Oriëntatie en beschrijving projectgebied

Om kennis van het gebied te verkrijgen en te oriënteren is literatuurstudie verricht. In dit hoofdstuk wordt een karakteristiek gegeven van ligging, grootte, begrenzing, grondgebruik, flora & fauna, monumentgegevens en gegevens van huidig eigendom en bewoning. Om de terreingesteldheid en ontwikkeling van het gebied beter te kunnen herkennen en de aanleg te begrijpen wordt de ontstaanswijze en de vroegste bewoningsgeschiedenis van de omgeving beschreven.

2.1 Algemeen

Landgoed Mariëndaal is onderdeel van Mariënborn. Mariënborn is een landgoederencomplex dat bestaat uit Lichtenbeek, Warnsborn, Hoog Erf, Westerheide en Boschveld. Het complex vormt een aaneengesloten bos- en parklandschap en is gelegen ten noordwesten van Arnhem (zie afb. 1 en 2). Het complex is Natura 2000- en E.H.S.-gebied en heeft een beschermde status als beschermde buitenplaats (Rijksmonument).

Afb 1: Oriëntatie Landgoed Mariëndaal

Afb 2: Topografische kaart Mariëndaal

Landgoed Mariëndaal ligt op de zuidhelling van de Veluwezoom. Het landgoed is omsloten door Oosterbeek in het westen, Arnhem in het oosten en de Schelmseweg in het noorden. Het gehele gebied telt ca. 140 hectare en wordt gekenmerkt door golvende akkers en weiden, bossen en lanen. Het park wordt in noord-zuidrichting doorsneden door de Middellaan. In het westelijk deel van het landgoed vindt men het hoofdhuis met bijgebouwen (oranjerie, portierswoning, tuinmanswoning) en een nabijgelegen ijskelder. In de noord- en zuidoosthoek zijn twee monumentale boerderijen aanwezig. Rondom het hoofdhuis is sprake van een tuin- of parkaanleg. Verschillende cultuurhistorische elementen zijn nog herkenbaar in het landschap. De bekendste is de Groene Bedstee (beukenberceau). De Slijpbeek of Klingelbeek is een spreng en ontspringt op Mariëndaal. De beek mondt vervolgens uit in de Nederrijn.

Door de afwisseling van bossen en landbouwgronden is de das een vaste bewoner. Oude bomen met holtes worden bewoond door boommarters en diverse holenbroeders. Bijzondere vogels die voorkomen op het landgoed zijn onder andere de ijsvogel en de grote gele kwikstaart bij de spreng, de groene specht in de oude bossen en de patrijs langs de akkers en weilanden.¹ Vleermuizen maken graag gebruik van de ijskelder als winterverblijf.

De grens tussen de gemeenten Arnhem en Renkum loopt over de Middellaan van het landgoed. Vroeger was de Slijpbeek de gemeentegrens van Renkum en Arnhem. In 1944 is deze grens verlegd naar de Middellaan.²

¹ www.natuurkaart.nl/kvn.landschappen/natuurkaart.nl. 21 februari 2011.

² www.arneym.nl/wandelen/00000099b70b48b03/00000099b70c13d0f/index.html. 18 februari 2011.

2.2 Algemene gegevens

Adres:

Huis Mariëndaal
Mariëndaal 8
6861 WN Oosterbeek

Eigenaar:

Stichting het Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen
Zijpendaalseweg 44
6801 HA Arnhem

Bewoners:

Het hoofdgebouw wordt gebruikt door het bedrijfslaboratorium voor grond- en gewasonderzoek.³

De gebouwing bij de toegang van het landgoed aan de Utrechtseweg (portierswoning) en ten zuiden van het spoorwegviaduct (tuinmanswoning) worden particulier bewoond. De boerderij in het noorden van het landgoed aan de Tafellaan is in agrarisch gebruik.

Monumentgegevens:

Volgens Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.⁴
Zie hiervoor bijlage 1.

---

³ www.fbg.nl/53267, 16 februari, 2011.

⁴ <http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/php/main.php> 16 februari 2011.

2.3 Beschrijving geologie en geomorfologie

Ontstaanswijze

Tijdens het Pleistoceen (2,5 miljoen – 11,5 duizend jaar geleden) is de Veluwezoom ontstaan. Tijdens het Midden-Pleistoceen vond de voorlaatste ijstijd plaats. Tijdens deze ijstijd, het Saalien (200 duizend – 120 duizend jaar geleden), werd Nederland bedekt door gletsjers. Deze gletsjers stuwden de ondergrond op over de gehele lijn van Nijmegen tot Haarlem. Door de gletsjers werden de Rijn en andere grote rivieren in Nederland belemmerd om naar het noorden te stromen, daarom bogen zij af naar het westen.

Mariëndaal ligt, net als vele andere landgoederen op de Veluwezoom, op de overgang van de stuwwal naar het dal van de Nederrijn. Het is een golvend gebied waar de hoogten variëren van 20 tot 76 meter boven NAP.

Gedurende de laatste ijstijd, het Weichselien (70 duizend – 10 duizend jaar geleden), was Nederland niet bedekt door landijs. Nederland was toen afwisselend een poolwoestijn of toendra. Door deze omstandigheden was de bodem constant bevroren (permafrost). Alleen de bovenste bodemlaag ontthoofde gedurende de korte zomers. Door de permafrost kon het water niet in de bodem wegzakken en stroomde het van de opgestuwde afzetting af richting het dal van wat we nu de Nederrijn noemen. Daardoor werden diepe beekdalen uitgesleten. De materie die werd uitgesleten werd als een waaier onderaan het dal gedeponeerd. Deze waaier is langs de Nederrijn weggespoeld en is er niet meer. Op de geomorfologische kaart (zie afbeelding 3) zijn goed de beekdalen te onderscheiden van de omliggende opgestuwde bodem.

Samen met door de wind afgezette dekzanden worden de beekafzettingen gerekend tot de formatie van Boxtel.⁵

---

⁵ Vlerk, I.M. van der & Florschütz, F., Nederland in het IJstijdvak, 1990, Utrecht, p. 289.

11.700 jaar geleden begon het Holoceen. Het klimaat veranderde van een continentaal naar een meer maritiem karakter waardoor de vegetatie toenam. De vegetatie ontwikkelde zich van een open kruidengezelschap via verschillende bostypen naar een grotendeels gesloten bosvegetatie. Mariëndaal moet een dicht bebost gebied zijn geweest.

Afb.3 Geomorfologische kaart. Bron: Stiboka 1977.

2.4 Prehistorie en Romeinse tijd

Prehistorie

Vanaf 5400 voor Christus, tijdens het Neolithicum (steentijd), veranderden de vroegste bewoners van Nederland van nomadische jagers en verzamelaars naar meer plaatsgebonden landbouwers. Met de komst van de landbouw kwam voor de mens een vaste voedselvoorziening binnen handbereik. Later in de steentijd leidde handel in landbouwproducten en welvaart er toe dat er een behoefte ontstond aan het vastleggen van de machtspositie van de bewoners van de streek. Veelal gebeurde dit door het bouwen van indrukwekkende megalithische werken en vele grafheuvels.⁶ Ook in de regio rondom Mariëndaal bevinden zich sporen van deze vroege bewoning. Onder andere op landgoed Lichtenbeek en in Boschveld en Warnsborn bevinden zich grafheuvels. Deze heuvels zijn in het Laat-Neolithicum (ca. 2000 jaar v. Chr.) opgeworpen. Ook in de Vroege- en Midden Bronstijd (2150 – 1200 jaar v. Chr.) zijn grafheuvels gemaakt.⁷ Ongetwijfeld hebben deze vroege bewoners het terrein dat we nu kennen als Mariëndaal gebruikt voor landbouwdoeleinden, water- en houtvoorziening en de jacht. Hoewel Mariëndaal niet specifiek is aangemerkt als archeologisch waardevol gebied, bevindt het terrein zich wel in de zone waar archeologische elementen uit deze tijd niet uitgesloten mogen worden.

---

⁶ Verhagen, J.G.M., *Opgegraven verleden van Gelderland*, Matrijs, Utrecht, 2007, p. 133.

⁷ www.arneym.nl/canonarnhemtot1900/grafheuvels/index.html, 4 februari 2011.

Romeinse tijd en vroege middeleeuwen

Rond het jaar 50 voor Christus eindigde de prehistorie met de komst van de Romeinen. Aan de zuidkant van de Nederrijn, in Meinerswijk, zijn in 1979 resten gevonden van een Romeins legerkamp genaamd Castra Herculis.⁸ Het legerkamp werd in het jaar 40 voor Christus in opdracht van generaal Germanicus gebouwd om de rivier, die nu de Nederrijn heet, te beschermen. De Romeinen verlieten het legerkamp in 400 na Christus.⁹ Op Mariëndaal zijn nooit aanwijzingen gevonden van de aanwezigheid van Romeinen maar vermoedelijk zal ook het gebied van Mariëndaal door hen zijn betreden. In de Romeinse tijd werd in Oost-Nederland (zoals in Colmschate bij Deventer) begonnen met de productie van ijzer uit ijzeroer. Pas in de 7^e eeuw na Christus kwam de ijzerproductie op de Veluwe op gang en deze duurde tot de 9^e eeuw na Christus. In deze periode werd ijzer uit steen gewonnen die zich in aders onder de grond bevonden. Op een aantal plaatsen op de Veluwe zijn nog sleuven te vinden waaruit de ijzeroer gedolven werd. Met behulp van houtskool werd het vervolgens omgesmolten in ovens tot bruikbaar ijzer. De grootschalige kap van de bossen op de Veluwe, waarbij heide en woeste grond ontstond, is onder andere hier aan te wijten. Bij het omsmelten ontstonden slakken als restproduct. De Veluwe moet bezaaid gelegen hebben met hopen slakken. Onder andere op Lichtenbeek, even ten westen van Mariëndaal ligt nog een slakkenhoop die er op wijst dat hier een smeltoven stond. Op de Veluwe werd meer ijzer gemaakt dan men zelf nodig had en er ontstond een handel in ijzer, onder andere naar Duitsland via de Rijn. Vanaf Lichtenbeek werd ijzer naar de Rijn vervoerd om verder getransporteerd te worden. Vermoedelijk heeft in deze periode een weg voor het transport van ijzer

⁸ Verhagen, J.G.M., *Opgegraven verleden van Gelderland*, Matrijs, Utrecht, 2007, p. 63.

⁹ www.arneym.nl/canonarnhemtot1900/castellum/index.html, 4 februari 2011.

gelegen door het droogdal van het huidige Mariëndaal. Bewijzen zijn hier echter nog niet voor gevonden.¹⁰

Conclusie

Het landschap van Mariëndaal is ontstaan tijdens het Saalien (voorlaatste ijstijd). De hoogteverschillen in het terrein zijn het gevolg van opstuwing door gletsjers en erosie. Gedurende prehistorie en de Romeinse tijd hebben vermoedelijk geen activiteiten van bewoning plaatsgevonden op Mariëndaal. De gevonden informatie heeft betrekking op de omgeving rond Mariëndaal. Het is niet of nauwelijks bekend hoe Mariëndaal er in deze periodes heeft uitgezien. Hierdoor is het niet mogelijk om daarvan een juist beeld te schetsen daarom wordt op deze periodes niet verder ingegaan.

¹⁰ <http://vkc.library.uu.nl/vkc/archaeology/SiteCollectionDocuments/Cursus%20Archeologie%20en%20Utrecht/Ontgonnen%20Verleden,%20regiobeschrijvingen%20per%20provincie,%20LNV%202009/Gelderland.pdf>, 15 april 2011.

3. Beschrijving en analyse van cultuurhistorie

In het onderstaande hoofdstuk wordt chronologisch beschreven welke bewoners of eigenaren Mariëndaal heeft gekend, welke activiteiten zij verricht hebben in het landschap, met welke bedoeling en welke cultuurhistorische elementen ze hebben aangebracht. Dit is gedaan aan de hand van literatuurstudie en interviews.

Vervolgens zijn door middel van verkenning in het veld gegevens verzameld over welke cultuurhistorische elementen nog aanwezig zijn en in welke staat deze verkeren.

Elke periode van bewoners of eigenaren (of een bewoningsloze periode) wordt een tijdlaag genoemd. Deze tijdlagen zijn:

- Van 1392-1587 Middeleeuwen, klooster Mariëndaal;
- Van 1586-1735 Bewoningloze periode;
- Van 1735-1791 Familie Brantsen;
- Van 1791-1936 Familie Van Eck;
- Van 1936-heden Het Geldersch Landschap.

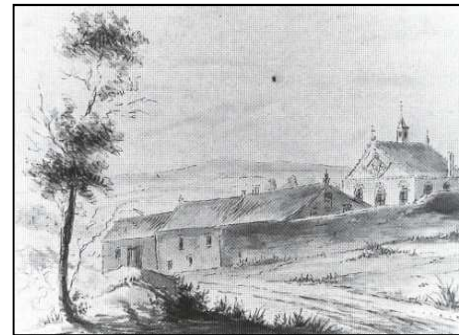
In bijlage 2 is overzichtelijk weergegeven welke activiteiten in hoofdlijnen op het landgoed hebben plaatsgevonden.

Om de locatie van de aanwezige en verdwenen cultuurhistorische elementen te verduidelijken zijn in bijlage 3 de nog aanwezig elementen weergegeven en bijlage 4 de verdwenen elementen.

3.1 Middeleeuwen, klooster Mariëndaal (1392-1587)

In 1392 stelde een aanzienlijke Arnhemse burger – Wijnand van Arnhem – grond ter beschikking om een klooster te stichten op de locatie die we nu

kennen als Mariëndaal.¹¹ Het klooster kreeg de naam *'Domus Fontis Beatae Mariae'*, wat betekent: 'het huis bij de bron van de Heilige Maria'. Deze naam werd al gauw ingekort tot Fonteijne-klooster. Ook werd de naam Mariënborn en later Mariëndaal gebruikt. Het klooster werd gebouwd naar voorbeeld van het klooster in Windesheim. Afbeeldingen 4 en 5 laten de gelijkenissen van de beide kloosters mooi zien. In 1496 verwoestte een brand vrijwel het gehele kloostercomplex, maar het is later weer herbouwd.

Links afb. 4: Het klooster Mariëndaal in de 16^e eeuw, schilder en jaartal onbekend. Bron: www.arneym.nl.

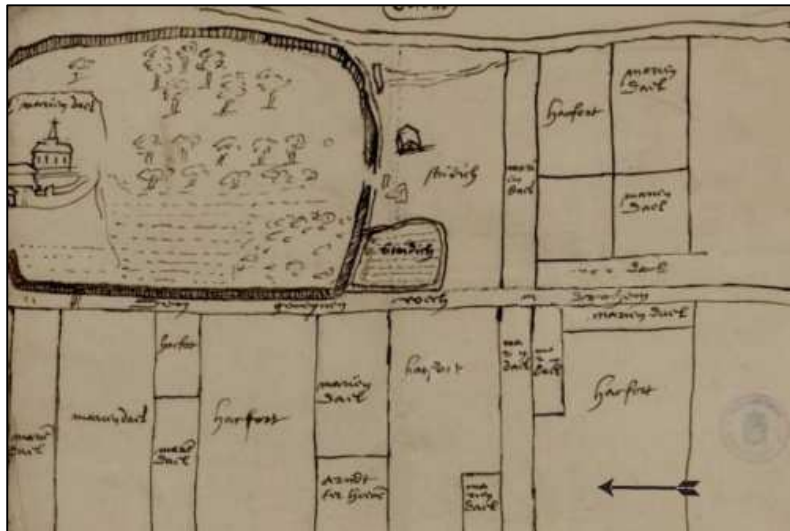
Rechts afb. 5: Het huidige klooster Windesheim. Bron: Wikipedia.org/windesheim.

De bewoners van het klooster hielden zich vooral bezig met landbouw en wetenschap en het klooster had een eigen kerkhof. Waarschijnlijk bevond het kerkhof zich even ten westen van het huidige hoofdhuis. Vermoedelijk zijn hier bij graafwerkzaamheden vóór 1972 een aantal menselijke botten gevonden.¹² Er is een kaart (zie afbeelding 6) uit circa 1551 waarop te zien is dat dichtbij het klooster waarschijnlijk een boomgaard heeft gestaan met een omheining er omheen. De weg die door het terrein loopt ligt waarschijnlijk op de plaats van de huidige Middellaan. Percelen met landbouwgewassen liggen daar haaks op.

¹¹ www.arneym.nl/bronnen/893arneym/index.html, 7 februari 2011.

¹² Mondelinge bron J. Ruys, 2 maart 2011.

Door de topografische kaart (afbeelding 2) te vergelijken met de kaart op afbeelding 6 is te concluderen dat in het noordelijk deel de middeleeuwse verdeling van de kavels haaks op de Middellaan nog overeenkomstig de huidige indeling is. Het klooster moet hebben gestaan ten noordoosten van het huidige hoofdhuis op de huidige kloosterweide.¹³

Afb. 6 Plattegrond van het klooster en omgeving. Bron: Gelders archief, nummer 0124-AKV816.

Aangrenzende gebieden zoals delen van het huidige Hoog Erf, Warnsborn, Lichtenbeek en de landerijen in de uiterwaarden bij Oosterbeek behoorden bij het klooster.¹⁴ In het dal bij het klooster werd een spreng gegraven. Deze beek kreeg de naam Slijpbeek of Klingelbeek. Er stonden drie watermolens langs de beek die in het bezit waren van het klooster. Stroomafwaarts gezien waren dit een slijpmolen, een papiermolen en een korenmolen (zie voor de ligging van

¹³ www.kasteleningelderland.nl/Kastelen/mariendaal.htm

¹⁴ www.arneym.nl/kerkkloostergraf/00000097a90b0aacf/00000097a90b0bcd1/index.html

de molens bijlage 5). De korenmolen was molen De Hes in het buurtschap Clingelbeek.¹⁵ De zuidelijke vijver op het landgoed is een restant van de molenvijver van de slijpmolen. Alleen deze molen heeft gestaan binnen het terrein van het huidige Mariëndaal op de plaats waar nu de waterval is. Later is deze molen verbouwd tot papiermolen en in 1840 is de molen gesloopt.¹⁶

Na de reformatie ging Arnhem in 1578 over van het katholieke naar het hervormde geloof. Alle katholieke instellingen werden in korte tijd gesloopt. Het klooster Mariëndaal werd in 1580 verlaten door de kloosterlingen en waarschijnlijk tussen 1587 en 1607 gesloopt (zie afbeelding 7).¹⁷ Het grootste deel van de stenen werd hergebruikt bij de bouw van diverse gebouwen, vooral de poorten en muren van de vestingwerken in Arnhem. Ook werden stenen gebruikt voor de verharding van wegen in het gebied.

Afb. 7 Ruïne van het klooster Mariëndaal, een voorstelling hoe de ruïne er uit moet hebben gezien door Abraham Rademaker rond 1700.

Bron: www.arneym.nl

Drie grafzerken van het voormalige kerkhof lagen lange tijd aan de bosrand op de plaats waar het klooster heeft gestaan. In 1967 zijn een aantal zerken

¹⁵ Schaarsma, Ruud, Cultuurhistorie van de beken op de Zuid-Veluwe, Waterschap Vallei en Eem, februari 2003, p.21.

¹⁶ www.mooigelderland.nl/index.php?pageID=3281&n=&categoryID=1869&itemID=361742&show_history=true

¹⁷ [http://nl.wikipedia.org/wiki/Mari%C3%ABndaal_\(landgoed\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Mari%C3%ABndaal_(landgoed))

overgebracht naar de Christuskoepel (zie hoofdstuk 3.5).¹⁸ Eén van de zerken doet nu dienst als stenen tafel en staat aan het noordeinde van de Middellaan (afbeelding 8). In 1862 is de stenen tafel geplaatst op zijn huidige locatie.¹⁹ Er bevindt zich in Arnhem nog een stenen tafel, in park Klarenbeek.²⁰ In de 19e eeuw waren deze stenen tafels een geliefde bestemming voor een dagje uit voor veel Arnhemmers, vanwege hun hoge ligging met panorama.²¹ In 'Wandelingen door Nederland met pen en potlood' van Jacobus Craandijk uit 1879 wordt al geschreven over de 'Stenen tafel' van Mariëndaal.²² De stenen tafels in Arnhem zijn uniek voor Nederland. De stenen tafel aan het noordeinde van de Middellaan verkeert thans in goede staat.

Afb. 8: De Stenen Tafel aan het noordeinde van de Middellaan. Foto: G.L. Vlug, april 2011

Resultaat na veldonderzoek

In de huidige situatie zijn de volgende cultuurhistorische elementen nog aanwezig:

- De weg langs het klooster is vermoedelijk de huidige Middellaan;
- De akkers liggen haaks op de Middellaan en komen in het noordelijke deel overeen met de middeleeuwse kaveldeling;

¹⁸ www.kastelingelderland.nl/Kastelen/mariendaal.htm

¹⁹ Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, landgoed, laboratorium, Oosterbeek, 1983, p. 31.

²⁰ <http://www.parkklarenbeek.nl/>

²¹ www.arneym.nl/monumentenbuitenstad/watertoren/index.html

²² www.dbnl.org/tekst/craa001wand04_01/craa001wand04_01_0004.php, p. 124

- De spreng die werd gegraven is nog steeds aanwezig. De loop van de spreng is niet gewijzigd;
- De entreevijver is een restant van de middeleeuwse molenvijver van de slijpmolen;
- Eén grafzerk uit de middeleeuwen is vanaf 1862 als stenen tafel in gebruik op het landgoed en verkeert in goede staat.

In de huidige situatie is het klooster en ook de fundatie niet meer zichtbaar op de kloosterweide ten noordoosten van het hoofdhuis.

3.2 Bewoningloze periode (1586-1735)

In deze periode werden de gronden geconfisqueerd door de Gedeputeerde Staten van het Kwartier van Veluwe en vervolgens verpacht.²³ In 1640 is een kaart (bijlage 6) van Mariëndaal en omgeving gemaakt door de Gelderse landmeter en cartograaf Nicolaes Geelkercken (ca. 1585 - 1656). Op de kaart zijn de vijvers van de watermolens aan de spreng duidelijk te herkennen. De zuidelijkste vijver moet de vijver zijn geweest bij korenmolen De Hes. De noordelijkste vijver zal waarschijnlijk binnen het huidige Mariëndaal gelegen hebben. Bijlage 7 geeft een projectie weer van de huidige infrastructuur zodat Mariëndaal makkelijker te plaatsen is op de kaart. Ook de plek van het vroegere kasteel Rosande en molen 'De Hes' zijn aangegeven. Op de kaart van Geelkercken zijn percelen te onderscheiden met horizontale, verticale en diagonale strepen. Dit zijn vermoedelijk akkers geweest. Ook zijn beboste gebieden te herkennen binnen de grenzen van Mariëndaal. Daarbuiten zijn vooral 'woeste' gronden te vinden.

²³ www.arneym.nl/kerkkloostergraf/00000097a90b0aacf/00000097a90b0bcd1/.html

Het duurde tot 1693 totdat een deel van het landgoed, Klein-Mariëndaal, door verkoop overging in handen van de Heer Van Ruyven. Klein-Mariëndaal wordt later landgoed De Brink genoemd. Nu kennen we deze locatie als het KEMA-terrein dat ligt buiten de huidige begrenzing van Mariëndaal.²⁴

Resultaat na veldonderzoek

Er zijn geen aanwijzingen dat in deze periode elementen zijn aangebracht of dat de elementen uit de middeleeuwen verloren zijn gegaan.

3.3 Familie Brantsen (1735-1791)

In oktober 1735 kocht Johan Brantsen (1699-1774) voor 16.350,- gulden de gronden van Mariëndaal. Brantsen, van beroep ontvanger-generaal van het Veluws Kwartier, en zijn vrouw Hester Henriette De Vree (1712-1742) waren broer en zus en de eigenaars van Zijpendaal en Lichtenbeek. Brantsen liet in 1740 ten zuidwesten van de plaats waar het klooster stond een huis bouwen, de voorganger van het huidige landhuis. De noordelijke aanbouw aan het huidige huis stamt nog uit 1740. Het grondgebied van Mariëndaal werd vervolgens verder ontgonnen door aanplant van bos en omvorming van heide en woeste grond naar landbouwgrond. Aan de Utrechtseweg staan twee met medaillons versierde hardstenen vazen die samen de entree markeren (afbeelding 9). Ze zijn waarschijnlijk in 1755 opgesteld in de formele tuin van het echtpaar Brantsen-de Vree en later verplaatst naar de entree van het landgoed. De vazen en sokkels verkeren thans in goede staat.

In 1756 werden op Mariëndaal vier hardstenen palen geplaatst om de grens van Arnhem af te bakenen. De palen zijn afkomstig van steenkoper Nicolaas Plamont in Dordrecht. De palen kostten 11 gulden, 1 stuiver en 9 penningen

²⁴ Schulte, A.G., Monumentaal groen, Stichting Monuscript, Arnhem, tweede druk, 2006, p.52.

per stuk, inclusief vervoer.²⁵ Een enkele grenspaal is scheefgezakt maar alle verkeren in goede staat.

Na de dood van Johan Brantsen in 1774 erft zijn oudste dochter Nalida Brantsen Mariëndaal. Jonkvrouw Brantsen (1730-1780) was gehuwd met Willem Engelen (1709-1790), president van het Hof van Gelderland. Engelen had al voor de dood van zijn schoonvader het landgoed Klein-Mariëndaal gekocht. Groot- en Klein-Mariëndaal waren nu weer in handen van één eigenaar.

Bij de dood van Willem Engelen in 1790 werd het landgoed opnieuw opgesplitst. Klein-Mariëndaal ging over in handen van Jan Hendrik Engelen (1759-?). Groot-Mariëndaal valt toe aan Hester Henriette Engelen (1756-1823). Zij was getrouwd met de Arnhemse burgemeester Jacob Nicolaas Van Eck (1752-1823).²⁶

Afb. 9 Tuinvaas uit 1755 bij de entree aan de Utrechtseweg. Foto: G.L. Vlug, februari 2011.

Resultaat na veldonderzoek

- Het vroegere hoofdhuis ligt op de plaats van het huidige huis;
- De twee hardstenen vazen afkomstig uit de formele tuin markeren nu de entree aan de Utrechtseweg en verkeren in goede staat;
- De vijf hardstenen grenspalen zijn nog aanwezig en verkeren in goede staat.

²⁵ www.moerenhoutinterim.nl/Documenten/Grenspalenpdf.pdf, p.27, 28 februari 2011.

²⁶ Schulte, A.G., Monumentaal groen, Stichting Monuscript, Arnhem, tweede druk, 2006, p.52.

3.4 Familie Van Eck (1791-1936)

Jacob Nicolaas Van Eck liet onder meer het huis vergroten en bracht verdere verfraaiingen aan op het landgoed. Op de topografische kaart van de Veluwe en de Veluwezoom van M.J. de Man uit 1809 (bijlage 8) is te zien dat centraal op het landgoed een sterrenbos met acht stralen was aangelegd. Het centrum van de ster lag op het hoogste punt van het landgoed. Een van de lanen was gericht op de toren van de Eusebiuskerk van Arnhem.²⁷ Van het sterrenbos is niet veel over. Jacob Nicolaas van Eck liet een aantal lanen aanleggen op de locatie waar zich nu de Middellaan, Schelmselaan, Tafellaan en Holleweg bevinden. Bijlage 9 laat dat fraai zien op een bewerkte kaart. Op de kaart is te zien dat een gedeelte van het landgoed is ingeplant met bomen, maar er is nog steeds veel heide en woeste grond aanwezig. In het zuidelijke gedeelte en ook bij de huidige boerderij Diependaal zijn landbouwpercelen te vinden. Om het landhuis is het terrein omheind. Haaks op de Middellaan is een laantje te zien dat direct naar het huis leidt. Tezamen met het sterrenbos duidt dit op een mogelijk formeel ontwerp van het park.

In 1820 is het landgoed beschreven door Isaac Anne Nijhoff. Hij schrijft in ‘Wandelingen in een gedeelte van Gelderland’:

“Er voeren destijds zware lanen en bevallige slingerpaden de beek opwaarts naar de plaats, waar zij onder hoog geboomte ontspringt en waar haar kronkelende loop soms door aanzienlijke hoogten ingesloten voor het gezicht de treffendste werking doet. Maar beklimt men de bergen, die op den linkeroever verrijzen, onder de schaduw van eiken en dennen maar vooral van het zachte groen der beukenboomen, dan geniet men de heerlijkste afwisseling van vergezigten, welke zich denken laat. Hier ziet men door eenen laan op de Betuwsche velden als in eene diepte neer, dáár volgt het oog den kronkelenden Rijn en ontdekt somtijds zelfs den Waal, waar zij Nijmegens veste besproeit.”²⁸

²⁷ www.monumentenregister.cultureelerfgoed.nl, 18 februari 2011.

²⁸ Nijhoff, I.A., Wandelingen in een gedeelte van gelderland, p.103.

Aan de Holleweg en Schelmselaan staan nog eiken en beuken uit 1820 (zie bijlage 10: Lanenkaart).

De oudste zoon van Jacob Nicolaas, Gerard Van Eck (1786-1857), erft het huis en terrein bij het overlijden van zijn vader. Hij is burgemeester van Rozendaal en laat in 1840 beuken aanplanten langs de Schelmseweg en Diependaalselaan en in 1850 langs een gedeelte van de Tafellaan (zie bijlage 10: Lanenkaart). Het landgoed werd in 1845 gesplitst door de aanleg van de spoorlijn Arnhem-Utrecht. Om de ontsluiting van het landgoed via de Middellaan open te houden, werd in het dijklichaam waarop de spoorlijn ligt een grote gemetselde poort gerealiseerd (afbeelding 10).²⁹ Het viaduct is tegenwoordig aangemerkt

als rijksmonument. Ook is er een duiker gemetseld voor de doorgang van het water van de spreng. Zowel de poort als de duiker zijn in bezit van Prorail verkeren thans in goede staat.

Bij het overlijden van Gerard in 1857 erfde zijn broer François Willem Lambert Van Eck (1791-1888) Mariëndaal.

Afb. 10: Spoorwegviaduct uit 1845. Foto G. Vlug, feb. 2011.

Hij was van beroep notaris te Arnhem. Hij liet vrijwel direct het huis grondig verbouwen en vergroten totdat het zijn huidige aanzien kreeg. Helaas is de serre, die nog wel op oude afbeeldingen te zien is, verdwenen. François Willem Lambert Van Eck heeft in de periode van 1857 tot zijn overlijden het landgoed

²⁹ Brouwer, K., De geschiedenis van bos en landschap van de zuidwest Veluwe voor profijt en genoegen, Matrijs, Utrecht, 2008, p.343.

naar eigen ontwerp verfraaid met waterwerken en allerlei soorten bomen.³⁰ De inrichting van het landschap kreeg een ingrijpende opknapbeurt waarbij parkelementen werden aangebracht. In bijlage 11 en 12 zijn topografische kaarten van het gebied te zien uit respectievelijk 1871 en 1880. Op deze kaarten is een duidelijke landschappelijke aanleg te zien rondom het huis. Voorts wordt op de cultuurhistorische elementen ingegaan.

Lanen

In 1870 werden beuken aangeplant in de Belvédèrelaan en in 1880 langs de Parklaan (zie bijlage 10: Lanenkaart).

Zigzagpad en waterwerken

Op de steile helling tegenover het huis werd in een vista een zigzagpad omhoog aangelegd (afbeeldingen 11 en 12). Bovenaan het pad werd een fontein geplaatst omzoomd door veldkeien. Onderaan het pad werden een tweetal ronde perken aan weerszijden van de beek, nog een fontein, een bruggetje en in de breedte gemetselde treden aangelegd. De fontein gingen in de Tweede Wereldoorlog verloren. De gemetselde treden verkeren thans in redelijke staat. Het zigzagpad is afgebakend met houten paaltjes en leuning.

Afb. 11 en 12: Vista en zigzag pad. Bron: Gelderland in beeld, data onbekend.

Bovenaan het zigzagpad bevond zich een gemetseld reservoir om de twee fontein op de helling en de fontein voor het huis te voeden. Het water in het reservoir werd via een ijzeren pijp aangevoerd. Bij de zuidelijke entreevijver heeft op de plaats van de huidige waterval een watermolen gestaan welke een perspomp aandreef (afbeelding 13). Later werd de ijzeren pijp, waarschijnlijk vanwege doorroesten, vervangen door een loden exemplaar. Ook de moestuin

kon worden beregend door middel van wateraanvoer vanaf de entreevijver. Van een reservoir is thans geen sprake meer. Waarschijnlijk bevinden de loden pijpen zich nog in de bodem.

Afb. 13: Watermolen die de perspomp voor de fontein aandreef. Bron: Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, landgoed, lab.

Parkaanleg

Rondom het hoofdhuis werd een park aangelegd met slingerpaden en solitaire bomen (afbeelding 14) in de landschapstijl. Links op de foto is de oranjerie te ontdekken en een aantal perceeltjes met een moestuinfunctie.

Afb. 14 Parkaanleg aan de westzijde van het huis. Bron Gelderland in beeld, opnamedatum vermoedelijk 1929.

Waarschijnlijk werd in deze tijd rondom het tuingedeelte bij het huis een hekwerk geplaatst. Op afbeelding 15 is te zien dat de entree van de tuin werd geflankeerd door twee witte lantaarns en is een

gedeelte van het lage metalen hekwerk te zien. Op een aantal plaatsen in het park zijn nog fragmenten van het hek te vinden (zie afbeelding 16). De lantaarns zijn verdwenen.

Links: afb. 15 Entree vanaf de Middellaan. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend. Rechts: afb. 16 Fragment van het oude hek. Foto G.L. Vlug, februari 2011.

In het park werden diverse sierbomen geplant waaronder liriodendron, esdoorn en magnolia. Een groot aantal sierbomen is er nog. Ook werd het

lindelaantje aangeplant welke leidde naar het koetshuis ten noordoosten van het huis. De meeste lindebomen van het laantje zijn nog intact maar het wordt niet meer als laantje gebruikt. Bij de westelijke parkuitgang (personeelsuitgang

Schelmseweg) bevindt zich een doorgeschoten beukenhaag (afbeelding 17). Vermoedelijk stamt deze haag uit de tijd van de aanleg (1857-1888 van het park.

Afb. 17 Doorgeschoten haag. Foto: G.L. Vlug, maart 2011.

Oranjerie en moestuin

In het park aan de achterzijde van het huis werd in 1861 een oranjerie gebouwd die behoort tot het moestuintype. Dit is een type oranjerie dat praktisch gelegen is binnen de moestuin en niet binnen een siertuin.³¹ In het boek van Geytenbeek staat beschreven dat op een luchtfoto uit 1929 (vermoedelijk afbeelding 14) een:

*'zeer omvangrijke moestuin te zien is en een oranjerie op een hoger gedeelte. De helling daarvoor wordt gebruikt voor vruchtenteelt. Aan weerskanten van het gebouw zijn lange muren met daartegen kassen. In deze kassen werden perziken als leiboom geteeld. Een bijzondere constructie in de vorm van gemetselde open bogen gaf de wortels de gelegenheid om naar buiten door te groeien en op die manier van regenwater te profiteren. Ook champignons werden er geteeld in een kelder. De buitenkant van het gebouw was versierd met een balustrade met vazen. Het assortiment bloeiende planten, de bloemisterij, was ondergebracht in vier vakken achter het huis.'*³²

³¹ Geytenbeek, E., Oranjerieën in Nederland, Canaletto, Alphen a.d. Rijn, 1991, p.34.

³² Geytenbeek, E., Oranjerieën in Nederland, Canaletto, Alphen a.d. Rijn, 1991, p.100.

Tegenwoordig is alleen nog maar een deel van de moestuinmuren en haken waaraan latwerk voor het leifruit was bevestigd overgebleven.

Ook de oranjerie (zonder balustrade en vazen) is bewaard gebleven. De kassen zijn echter afgebroken. Het terrein voor de oranjerie is afgegraven ten behoeve van de uitbouw van het laboratorium. De moestuin is niet meer te herkennen. Aan de westzijde van de moestuinmuur stond een droogloods voor hout. Rond 1980 is deze loods afgebrand.³³

Fazanterie en duiventil

Op oude afbeeldingen is ten noordwesten van het huis een fazanterie met daarboven een duiventil te zien (afbeelding 18). Onbekend is wanneer dit werkje is gebouwd en gesloopt.

Afb. 18 Fazanterie en duiventil. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Belvédère

Waar Jacob Nicolaas Van Eck een sterrenbos aanlegde werd in de winter van 1861 in het middelpunt van de ster, op een heuveltje, een belvédère aangelegd vanwaar men een uitzicht had over de omgeving (afbeelding 19 en 20).³⁴ Het betrof waarschijnlijk een houten bouwwerk met een rieten kap met een windvaan erboven. Het pad er naar toe leidde vermoedelijk als een spiraal omhoog werd door hagen omzoomd.

³³ Mondelinge bron J. Ruys, 2 maart 2011.

³⁴ Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, laboratorium, Oosterbeek, 1983, p.30.

Afb. 19 en 20: Belvédère. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Koetshuis

Op de plaats van het huidige bezoekers-parkeerterreintje stond het koetshuis en een de timmermanswerkplaats. Ook heeft bij het koetshuis enige tijd een tennisbaan gelegen.³⁵ Dichter bij het huis stond tot ongeveer 1985 een hondenkennel met bestrating van gele tegeltjes.³⁶ Hoe het koetshuis en de timmermanswerkplaats er uit hebben gezien is onbekend.

Ijskelder

Even ten noorden van het koetshuis werd een ijskelder in de heuvel gebouwd. De ijskelder is er nog en is, dankzij restauratie een aantal jaar geleden, in goede staat. Op de heuvel rondom de ijskelder stonden vroeger hazelnotenstruiken, walnotenbomen en tamme kastanjebomen.³⁷

³⁵ Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, laboratorium, Oosterbeek, 1983, p.80.

³⁶ Mondelinge bron J. Ruys, 2 maart 2011.

³⁷ Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, landgoed, laboratorium, Oosterbeek, 1983, p.80.

Zevenbruggetjesroute

Het dal van de beek kreeg rond 1875 een romantisch Zwitsers karakter, gekenmerkt door de aanleg van zeven bruggetjes over de spreng in het reliëfrijke bos. Vanuit het zuiden gezien begon de bruggetjesroute bij de houten brug onderaan het zigzagpad (zie afbeelding 21). De huidige brug dateert uit ca. 1995 is een exacte kopie en verkeert in goede staat.

Afb. 21 Bruggetje no. 1 achter boom. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Vlak ten noorden van brug nummer 1 bevond zich een tweede brug. Onbekend is hoe deze er destijds heeft uitgezien. In 2010 is op deze plaats een nieuwe houten brug gebouwd (afbeelding 22). Deze brug verkeert in goede staat.

Afb. 22 Bruggetje no. 2. Foto: G.L. Vlug, februari 2011.

Vervolgens liep het pad bovenlangs, aan beide zijden van de beek, naar bruggetje no. 3 (afbeelding 23). Waarschijnlijk is in 1939 (tijdens de bouw van de waterval bij de entreevijver) de brug, gemaakt van knuppelhout, vervangen door een stenen kiezelbruggetje (afbeelding 24).

Afb. 23: Bruggetje no. 3. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Afb. 24: Kiezelbruggetje. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

In de vijver bevond zich een sierlijk houten eendenhuisje en aan de westzijde van de vijver een gemetselde trap die naar een roeiboot leidde (afbeelding 25). De trap is nog in redelijke staat aanwezig, alhoewel overgroeid door boomwortels. Het eendenhuisje is verdwenen.

Afb. 25: Trappetje en eendenhuisje. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Rondom de vijver liep het pad aan de westzijde langs de bomen hoog boven het water. Aan de oostzijde liep het pad vlak langs het water. Aan deze kant was de vijver beschoeid door veldkeien. De paden en keien zijn nog aanwezig. Ten noorden van de vijver bevond zich brug no. 4, gemaakt van knuppelhout

(afbeelding 26). Deze brug lag vrij hoog ten opzichte van het water. In de spreng was een watervalletje gebouwd van keien. Van de brug is niets meer te vinden. Thans is de grond aan de oostzijde van de vijver geheel vertrapt en geërodeerd.

Afb. 26: Bruggetje no. 4. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Vervolgens liep hoog boven het beekje aan weerskanten het pad naar het noorden tot aan de grote gemetselde brug (afbeelding 27). Deze brug maakt geen deel uit van het zeven bruggetjes. Rond 1990 is de brug gereconstrueerd en deze verkeert nu in goede staat.

Afb. 27 Beekdal naar het noorden gezien. In de verte de grote stenen brug. Bron: Gelderland in beeld, 1912.

Na de grote brug liep het pad aan de westzijde noordwaarts om enkele meters verder het dal van de spreng in te duiken. Het pad liep nu vlak langs het water en slingerde van de ene naar de andere kant van de spreng via drie knuppelbruggetjes (afbeelding 28). De loop van de beek werd bedwongen door takkenbossen.

Afb. 28: Bruggetjes no. 5, 6 en 7, opname naar het zuiden gezien. Bron: Gelderland in beeld, opnamedatum onbekend.

Van de laatste 3 bruggetjes zijn nog de brughoofden aanwezig en zijn in 1985 door het waterschap enige meters verplaatst bij een onderhoudsbeurt.³⁸ De wandeling door het dal van de beek eindigde bij de kop van de spreng (afbeelding 29).

Afb. 29: Einde van het beekdal naar het noorden gezien. Bron: Gelderland in beeld, 1906.

Groene Bedstee

Ten noorden van de sprengkop werd in 1865 een beukenberceau aangeplant: de Groene Bedstee. Een berceau is een pad waarbij aan beide zijden heggen staan die aan de bovenzijde zijn verbonden, zodat een tunnel ontstaat. Berceaux stammen uit de tijd dat het voor adellijke dames mode was er wit uit te zien, om zich zo te onderscheiden van niet-adellijke personen (afbeeldingen 30 en 31). Door de berceau kon men buiten wandelen en toch buiten bereik van de zon blijven.³⁹ De berceau verkeert nog in goede staat en wordt jaarlijks geschoren.

³⁸ Mondelinge bron J. Ruys, 2 maart 2011.

³⁹ Brouwer, K., De geschiedenis van bos en landschap van de zuidwest Veluwe voor profijt en genoegen, Matrijs, Utrecht, 2008, p. 344.

Afb. 30 en 31: Foto's van de 'Groene Bedstee'. Bron: Gelderland in beeld. Afb. 30 opname uit 1927. Afb. 31 opnamedatum onbekend.

Boerderijen en dienstwoningen

In 1858 werd boerderij Loobergen en Diependaal gebouwd. De dubbele dienstwoning ten zuiden van het spoorwegviaduct stamt uit 1863.⁴⁰

Na het overlijden van F.W.L. van Eck erft zijn dochter Hester Henriëtte van Eck (1851-1936) het landgoed. Zij heeft waarschijnlijk geen grote ingrepen uitgevoerd op het landgoed maar heeft het park behouden. Waarschijnlijk heeft zij geen kinderen gekregen. Haar nichtje was Henriëtte Laman Trip de Beaufort (1890-1982). Haar nichtje was een van de erfgenamen. Zij was Nederlands historica en schrijfster van diverse biografieën.⁴¹

⁴⁰ www.monumentenregister.cultureelerfgoed.nl, 8 maart 2011.

⁴¹ http://nl.wikipedia.org/wiki/Henri%C3%ABtte_L.T._de_Beafort, 15 april 2011.

Resultaat na veldonderzoek

De periode van de familie Van Eck wordt gekenmerkt door twee soorten aanleg: een formele aanleg en een landschappelijke aanleg. De periode van Eck wordt daarom opgedeeld in twee periodes.

Van Eck, formele aanleg (1790-1857):

- Restanten van het sterrenbos zijn nog zichtbaar;
- Lanen zijn nog zichtbaar, bomen zijn in goede staat, maar soms zijn de lanen onderbroken ;

Van Eck, landschappelijke aanleg (1857-1939):

- Het hoofdhuis werd verbouwd tot zijn huidige aanzien;
- Een groot deel van het landgoed wordt aangelegd in de landschapsstijl met onder meer slingerpaden en solitaire paden. Deze zijn grotendeels nog aanwezig;
- Enkele lanen werden aangelegd. Deze zijn nog zichtbaar, bomen zijn in goede staat, maar soms zijn de lanen onderboken;
- Zigzagpad en waterwerken (fonteinen) werden aangelegd. De waterwerken zijn geheel verdwenen, het zigzagpad verkeert in redelijke staat;
- De oranjerie en de moestuinmuur zijn nog aanwezig en verkeren in goede staat. De moestuin is verdwenen;
- De belvédère wordt aangelegd in het middelpunt van het sterrenbos maar is thans verdwenen;
- Het koetshuis is verdwenen;
- De ijskelder is nog aanwezig, verkeert in goede staat en wordt gebruikt als verblijf door vleermuizen;
- De eendenvijver verkeert thans in slechte staat. Het eendenhuisje is verdwenen;

- Van de zevenbruggetjesroute is nog één brug in originele staat. De ander zes zijn verdwenen of niet meer in originele staat, wel is de ligging van de bruggetjes bekend.
- De Groene Bedstee is nog aanwezig en verkeert in goede staat.

3.5 Het Geldersch Landschap (1936- heden)

Op 24 november 1936 werd Mariëndaal door de erven van H.H. Van Eck verkocht aan het Geldersch Landschap.⁴²

In het voorjaar van 1939 werd het waterrad aan de entreevijver vervangen door een gemetselde waterval van natuursteen. Hiervoor werden grote granietkeien uit Drenthe gehaald. De kleine keien zijn afkomstig uit de omgeving van Mariëndaal.⁴³ De waterval verkeert in redelijke staat. Enkele keien zijn losgeraakt uit de gemetselde waterval.

In 1939 werd de Belvédère gesloopt en even ten zuiden hiervan werd, ter morele herbewapening, de Christuskoepel gebouwd naar een ontwerp van A.J. Kropholler.⁴⁴

Tijdens de Tweede Wereldoorlog bezetten de Duitsers het huis en gebruikten deze als commandopost. Het landgoed heeft zwaar te lijden gehad van de oorlogshandelingen. Veel bomen op het landgoed zijn getroffen door granaatscherven. Na de oorlog werden de beschadigingen aan het huis hersteld. In 1949 werd in het huis het bedrijfslaboratorium voor grond- en gewasonderzoek gevestigd.

⁴² Schulte, A.G., Monumentaal groen, Stichting Monuscript, Arnhem,, 2006, p. 52.

⁴³ Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, , laboratorium, Oosterbeek, 1983, p.88.

⁴⁴ www.monumentenregister.cultureelerfgoed.nl, 8 maart 2011.

Op 5 december 1949 werd de Heemstraboom geplant op een akkerperceel ten zuiden van de Utrechtseweg (afbeelding 32). Dit gebeurde ter gelegenheid van de 40^e verjaardag van Mr. S. baron van Heemstra, oprichter van het Geldersch

Landschap en voorzitter van 1929 tot 1960.⁴⁵

Afb. 32 De Heemstraboom. Foto G.L. Vlug, maart 2011.

Na 1927, maar vóór 1954 (vergelijk de kaarten in de bijlagen 13 en 14) werd een strook grond ten westen van het huis verkocht zodat hier de Schelmseweg naartoe verlegd kon worden. De verlegging van de weg splitste een deel van het park. Onbekend is wanneer deze wegomlegging

precies heeft plaatsgevonden

Na de aankoop van Mariëndaal liet de toenmalige rentmeester van het Geldersch Landschap, S.H. Frederiks (directeur van de gemeentewerken in Arnhem) een werkplan opstellen, zodoende werd er, in de periode 1936-1940, stadsvuil aangebracht en heesters en diverse bomen aangeplant voor productiedoeleinden.⁴⁶ De kaart in bijlage 15 toont de plaatsen waar tussen 1936 en 1940 vuil is gestort.

In 1965 is vervolgens nog een gedetailleerde kaart (bijlage 16) van het terrein verschenen.

⁴⁵ www.natuurkaart.nl, 8 maart 2011.

⁴⁶ Brouwer, K., De geschiedenis van bos en landschap van de zuidwest Veluwe voor profijt en genoeg, Matris, Utrecht, 2008, p.344.

In de jaren nadat het huis werd gebruikt als laboratorium werd een deel van de tuin achter het huis afgegraven. Van de oorspronkelijke aanleg rond 1857 is niet veel meer herkenbaar. In 1977 werd het complete interieur van het landhuis gesloopt waarbij alleen de buitenmuren zijn blijven staan. In deze tijd werd bij de oranjerie een tuin aangelegd met coniferen en bielzen. Ook werd een parkeerterrein aangelegd ten noordoosten van het huis.

Resultaat na veldonderzoek

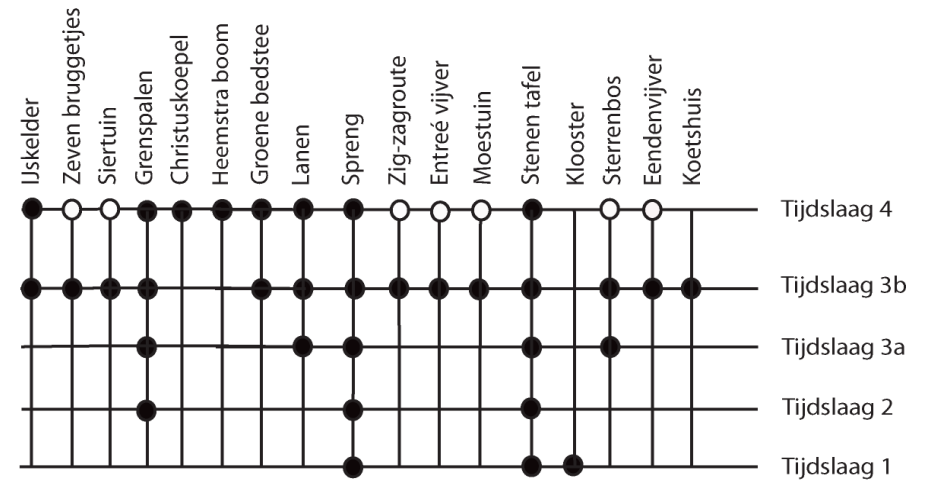
- De watervallen zijn nog aanwezig en in redelijke staat;
- De Christuskoepel is nog aanwezig en verkeert in goede staat;
- De Heemstraboom is nog aanwezig en verkeert in goede staat;
- De bielzertuin is nog aanwezig en verkeert in goede staat.

3.6 Resultaat analyse

De tuin- en parkaanleg op Mariëndaal is vanuit cultuurhistorisch opzicht van belang. De huidige aanleg is het resultaat van een lange en dynamische ontwikkeling die in verschillende fases tot stand is gekomen. In afbeelding 33 worden de meest kenmerkende cultuurhistorische elementen uit diverse tijdslagen weergegeven. Er zijn 4 tijdslagen van bewoningsgeschiedenis. De tijdlaag van de familie van Eck wordt gekenmerkt door 2 verschillende soorten parkaanleg. De tijdslagen waarin onderscheid gemaakt kan worden zijn:

1. Middeleeuwen (klooster 1392-1587);
2. Familie Brantsen (1735-1791) formele parkaanleg;
3. Familie Van Eck (1791-1936)
 Waarin zijn te onderscheiden in aanleg:
  - 3a Formele parkaanleg (1790-1857)
  - 3b Landschappelijke aanleg (1857-1939);
4. Het Geldersch landschap (1936-heden).

Elementen door de tijdslagen heen

Afbeelding 33 geeft de meest kenmerkende elementen weer die in de loop van de tijd zijn aangelegd en verdwenen. Een zwarte bolletje (●) geeft weer dat het element aanwezig is in die tijdslaag, het open bolletje (○) geeft weer dat dit element nog gedeeltelijk aanwezig in die tijdslaag.

De oudste gegevens over het uiterlijk van de aanleg dateren uit de 14de eeuw in de tijd van het klooster. Rondom het klooster Mariëndaal lagen akkers en bospercelen. De aanleg van de spreng en watermolens dateren uit de late Middeleeuwen en werden uit praktisch oogpunt aangelegd. De huidige entreevijver, gelegen aan de spreng, resteert nog uit de Middeleeuwen (destijds in gebruik als molenvijver voor de slijpmolen).

Vanaf de tweede helft van de 18de eeuw is het huis Mariëndaal gesitueerd op de plaats van het huidige hoofdhuis. De twee sierlijke vazen bij de zuidelijke entree en de restanten van het sterrenbos en een aantal lanen zijn nog kenmerkend, uit de vermoedelijk formele tuinaanleg.

Het landgoed beleefde zijn hoogtijperiode in de 2^e helft van de 19^e eeuw. Het besloten, meer kleinschalige karakter uit de eerdere aanleg werd binnen de late landschapsstijl open en sierlijk. De aanleg van waterpartijen zoals: fonteinen, watervalletjes, vijvers, zigzagroute en open weiden speelden hierbij een rol. Kenmerkend zijn de lange zichtassen die werden gecreëerd. De molenvijver (nu entreevijver) werd omgevormd naar een meer organische vorm. Ook kenmerkend was de aanplant van solitaire bomen met name rondom het hoofdhuis. In deze periode was de belevingswaarde hoog. Over de aanwezige en verdwenen cultuurhistorische elementen uit de periode van F.W.L. van Eck is informatie bekend in literatuur en beeldmateriaal.

In de huidige situatie is de hoofdstructuur van de landschappelijke aanleg, uit de tweede helft van de 19^e eeuw, nog grotendeels aanwezig. Een deel van de historische tuin is verdwenen, o.a. door renovatie van tuindelen. Op veel plaatsen in het terrein zijn nog details van de oude aanleg te vinden. Bijvoorbeeld: de moestuinmuur en fundamenteën van de muurkassen. De verschillende onderdelen van de tuin rondom het huis (siertuin, moestuin, orangerie en koetshuis) hebben deel uitgemaakt eenzelfde aanleg. Vanwege de zorgvuldige inpassing in zijn omgeving en met name vanwege de functionele wijze waarop gebruik gemaakt is van de natuurlijke terreingesteldheid is de landschappelijke aanleg van hoge waarde.

In bijlage 17 is beschreven in welke staat de meest kenmerkende elementen zich bevinden en welke specifieke waarde met zich mee brengt.

Programma van eisen

Om tot een oplossing te komen waarnaar het landgoed ingericht gaat worden kan geconcludeerd worden dat het toekomstbeeld aan de volgende eisen moet voldoen:

- Zichtbaar maken van sporen uit de geschiedenis;
- De informatiewaarde van de cultuurhistorische elementen moet zo compleet en gedetailleerd mogelijk zijn om een toekomstbeeld te kunnen schetsen;
- Hoge natuurwaarde;
- Hoge belevingswaarde;
- Hoge cultuurhistorische waarde;
- Toegankelijkheid voor bezoekers;
- Vergroten draagvlak vanuit de maatschappij;
- Huidige cultuurhistorische elementen uit diverse tijdslagen blijven behouden, dit betekent:
  - Behouden van de spreng;
  - Behouden van de stenen tafel;
  - Behouden van de twee hardstenen toegangsvazen;
  - Behouden van de vijf hardstenen grenspalen;
  - Behoud van de restanten van het sterrenbos;
  - Behouden van de lanen;
  - Behoud van de landschappelijke aanleg (slingerpaden, zichtassen, solitaire bomen);
  - Behouden van de ijskelder;
  - Behouden van de vijvers;
  - Behoud van het zigzag-pad;
  - Behoud van de orangerie en moestuinmuur;
  - Behoud van het 1^e bruggetje van de zeven bruggetjes route;
  - Behoud van de Groene Bedstee
  - Behoud van de Christuskoepel;
  - Behoud van de Heemstraboom;
  - Behoud van de bielzertuin.

4 Waardering en keuze van de oplossing

Dit hoofdstuk presenteert en bespreekt oplossingen die als toekomstbeeld kunnen dienen voor Mariëndaal.

In paragraaf 4.1 worden oplossingen aangedragen (geschetste toekomstbeelden). Vervolgens worden beoordelingscriteria voor deze mogelijkheden opgesteld aan de hand van het programma van eisen en worden de weegfactoren beargumenteerd. Hierna worden de mogelijke oplossingen gewaardeerd en gewogen.

In paragraaf 4.2 wordt een oplossing gekozen, namelijk het toekomstbeeld wat het meest voldoet aan de beoordelingscriteria aangevuld met mogelijke deeloplossingen (alternatieven). Ook wordt hier het gekozen toekomstbeeld beschreven.

Vervolgens worden in paragraaf 4.3 de elementen uit het toekomstbeeld geclusterd.

In paragraaf 4.4 worden per element of cluster mogelijke beheerstrategieën aangedragen. Vervolgens worden deze beheerstrategieën gewaardeerd en gewogen volgens de opgestelde criteria en weegfactoren.

In paragraaf 4.5 wordt per element of cluster de beheerstrategie gekozen die het beste voldoet met mogelijke deeloplossingen (overige beheerstrategieën) en worden deze keuzes vervolgens beargumenteerd.

4.1 Genereren en waarderen toekomstbeelden

Inventarisatie van mogelijke oplossingen

Voordat tot een keuze voor een beheerstrategie over gegaan kan worden zal eerst een basiskeuze gemaakt moeten worden voor het landgoed Mariëndaal.

Op basis van een brainstorm zijn de volgende oplossingen gegenereerd:

- Het landgoed wordt heringericht waarbij een specifieke tijdlaag wordt geaccentueerd:
  - **A** Tijdlaag 1-Middeleeuwen;
  - **B** Tijdlaag 2-Familie Brantsen;
  - **C** Tijdlaag 3A-Familie Van Eck formele parkaanleg;
  - **D** Tijdlaag 3B-Familie Van Eck park in de landschapsstijl;
  - **E** Tijdlaag 4-Geldersch Landschap;
- Het landgoed wordt ingericht naar twee van de vijf aanwezige tijdlagen:
  - **F** 1 en 2;
  - **G** 2 en 3a;
  - **H** 3a en 3b;
  - **I** 3b en 4;
- **J** Op het landgoed wordt alleen gekozen om de bestaande cultuurhistorische elementen te behouden;
- **K** Op basis van de beschikbare subsidies worden alleen die cultuurhistorische elementen hersteld waar financiële middelen voor zijn;
- **L** Het beheer en herstel van de elementen op het landgoed moet zo extensief en duurzaam mogelijk zijn.

Criteria en weegfactoren

De mogelijke oplossingen worden gewaardeerd en gewogen op basis van de onderstaande criteria en weegfactoren (tabel 1).

De criteria zijn:

Criteria	Weegfactor
Gedetailleerde informatie aanwezig voor herstel	7
Grote compleetheid van een laag (bepaald aan de hand van de nog aanwezige elementen en beschikbare informatie)	7
Hoge natuurwaarde	8
Hoge belevingswaarde	8
Hoge cultuurhistorische waarde	8
Behoud van alle cultuurhistorische elementen	10
Vergroten draagvlak vanuit de maatschappij	5

Tabel 1: weegfactoren

Argumentatie weegfactoren:

Bij het criterium: “behoud van alle cultuurhistorische elementen” is voor de factor 10 gekozen omdat het de eis van het Geldersch Landschap is om cultuurhistorie te behouden.

Aan de criteria “hoge natuurwaarde”, “hoge belevingswaarde” en “hoge cultuurhistorische waarde” is de weegfactor 8 toegekend. Met deze toekenning wordt het belang aangegeven van natuur, beleving en cultuurhistorie, wat voortkomt uit de visie van het Geldersch Landschap.

Aan het criterium “gedetailleerde informatie aanwezig voor herstel” is de weegfactor 7 gegeven omdat het voor herstel van het element belangrijk is om over voldoende informatie te beschikken. Er is ook een weegfactor 7 gegeven

aan het criterium “grote compleetheid”. De combinatie van aanwezige informatie en resterende elementen uit een tijdlaag bepalen de compleetheid. Bij een hoge compleetheid komt de samenhang tussen element en omgeving, en elementen onderling tot uiting, en wordt de bedoeling van de aanleg duidelijk. Bij een hoge compleetheid is herstel relatief eenvoudig.

Wanneer de natuurwaarde, belevingswaarde en cultuurhistorische waarde hoog zijn zal dit er waarschijnlijk mede toe leiden dat een groter draagvlak ontstaat vanuit de maatschappij. Het is daarom efficiënt om de criteria “natuurwaarde, belevingswaarde en cultuurhistorische waarde” zwaarder te laten wegen dan het specifieke criterium “vergroten draagvlak”. Daarom is gekozen om aan dit criterium een weegfactor 5 toe te kennen.

Weging van de mogelijke oplossingen

In de tabel in bijlage 18 worden de aangedragen oplossingen (geschetste toekomstbeelden) gewaardeerd op een schaal van 1 tot 10 volgens de criteria en vervolgens gewogen (vermenigvuldigd) met de weegfactor.

Selectie van mogelijke oplossing

- De informatiewaarde over de tijdslagen middeleeuwen, Brantsen en Van Eck (formele aanleg) is zeer beperkt vergeleken bij de tijdslagen Van Eck (landschappelijk) en de tijdlaag Geldersch Landschap. Het schetsen van een toepasbaar toekomstbeeld gebaseerd op deze vroege tijdslagen is hierdoor zeer moeilijk. Van de tijdslagen Van Eck (landschappelijk) en de tijdlaag Geldersch Landschap is de informatiewaarde hoog waardoor er hierover wel een goed toekomstbeeld te schetsen is. De nog resterende elementen uit de tijdlaag Van Eck (landschappelijk) zijn het duidelijkst aanwezig en

heeft hierdoor een grote compleetheid ten opzicht van andere tijdslagen.

- De natuur- beleving- en cultuurhistorische waarde zijn in de geschetste toekomstbeelden middeleeuwen, Brantsen en Van Eck (formeel aanleg) relatief laag vergeleken bij de tijdslagen Van Eck (landschappelijk) en de tijdslaag Geldersch Landschap. De tijdslaag Van Eck (landschappelijk) wordt gekenmerkt door een park in de landschapsstijl. Door de gelaagdheid in vegetatie en afwisseling in open en gesloten ruimten en aanwezigheid van waterpartijen zijn natuur- en belevingswaarde hoog. In de tijdslaag van Het Geldersch landschap is de belevingswaarde afgenomen door verval van cultuurhistorische elementen. Echter, de elementen die nog aanwezig zijn hebben een hoge cultuurhistorische waarde.
- Alleen oplossing J kan voldoen aan de eis om alle elementen die nu nog resterend te behouden.

4.2 Gekozen toekomstbeeld

Door oplossing D (tijdslaag Van Eck landschappelijk) aan te vullen met deeloplossing J kan er een gewenst toekomstbeeld voor landgoed Mariëndaal worden vastgesteld dat het meest overeenkomt met de visie van het Geldersch Landschap.

Oplossing D (Van Eck landschappelijk) wordt gekozen vanwege:

- Aanwezigheid van hoge informatiewaarde voor herstel van elementen;
- Aanwezigheid van hoge belevingswaarde;
- Aanwezigheid van hoge natuurwaarde;
- Aanwezigheid cultuurhistorische waarde;

- Er is een grote compleetheid;
- Herstel draagt bij tot vergroten maatschappelijk draagvlak.

Oplossing D zal met name leiden tot een versterking van belevingswaarde bij de recreant en versterking van de natuurwaarde.

Oplossing J wordt als aanvullende deeloplossing gekozen omdat daarmee alle bestaande elementen uit de overige tijdslagen behouden blijven.

Beschrijving toekomstbeeld landgoed Mariëndaal

Gezien de cultuurhistorische en landschapswaarden vertegenwoordigt in de aanleg op Mariëndaal, is het gewenst minimaal de hoofdstructuur van de aanleg met structuurbepalende onderdelen duidelijk te behouden. En vervolgens te versterken als kenmerkend voor de periode van de landschappelijke stijl. Daarnaast dienen de nog resterende elementen uit overige tijdslagen behouden te blijven. Voor het herkenbaar houden van de structuur van deze aanleg is het minimaal noodzakelijk om de oorspronkelijke verhouding tussen open en gesloten ruimten te behouden en waar nodig te herstellen.

Gezien de unieke situatie die de aanleg in de tijd van F.W.L. Van Eck kenmerkte is een herinrichting gewenst om het oorspronkelijke karakter en de bedoelde sfeer van de verschillende onderdelen van de aanleg terug te brengen.

Momenteel vormt de spreng de spil van het landgoed wat betreft recreatie en beleving. Het is daarom van belang de spreng en aanliggende elementen (vijvers, zevenbruggetjesroute en zigzagpad) zoveel mogelijk te doen beleven. De recreatieve en belevingswaarden kunnen verhoogd worden door middel van herstel van elementen aan deze spreng.

Het is van belang om de oorspronkelijke padenstructuur in het parkgedeelte te behouden door frequent beheer uit te voeren, in het bijzonder bij het gebied rondom de spreng vanwege de intensieve recreatiedruk. Echter vormt ook het huis ook een hoofdelement dat in het verleden uitgangspunt geweest is voor de vorming van zichtassen en tuinaanleg. Op het moment zijn het hoofdhuis en directe omgeving, niet voor publiek toegankelijkheid en daarom ondergeschikt aan de rest van het park wat betreft beleving. De zuidelijke entree naar het landgoed moet een fraai en uitnodigend aanzien hebben.

De bestaande natuurwaarden zijn hoog en mogen niet achteruit gaan.

Het schetsontwerp (bijlage 19) is een uitwerking van het zojuist beschreven toekomstbeeld. In dit schetsontwerp is het park- en tuingedeelte rondom het hoofdhuis en de spreng uitgewerkt.

4.3 Vorming clusters

Het is belangrijk om elementen uit de gekozen oplossing die in landschappelijk historisch of functioneel opzicht onlosmakelijk bij elkaar horen, binnen hun omgeving te clusteren en als een geheel te waarderen. Een voorbeeld is de oranjerie die hoort bij de moestuinmuur, muurkassen en moestuin. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor het terrein rondom het hoofdhuis; daartoe behoren onder andere de landschappelijke aanleg met lijnen, paden, zichtassen en solitaire bomen etc. (zie voor locatie van de elementen bijlagen 3 en 4). Door het vormen van clusters wordt de relatie met de omgeving en/of andere elementen duidelijk, en komt de bedoeling van de aanleg van het element tot uiting.

Met de gewenste situatie van landgoed Mariëndaal voor ogen zullen de volgende geclusterde cultuurhistorische elementen een plek krijgen in het landgoed:

- **Spreng** (sprengkop, beschoeiing, bedding);
- **Grenspalen**;
- **Groene bedstee**;
- **Ijskelder**;
- **Eendenvijver** (vijver en beschoeiing door keien, eendenhuisje, trappetje);
- **Zigzagroute** (waterwerken, paadje, gemetselde treden);
- **Zevenbruggetjesroute** (bruggetjes, paadje langs de spreng, watervalletjes);
- **Stenen tafel** (grafsteen, gemetselde fundering, solitaire linde);
- **Entreevijver** (vijver en beschoeiing, sierlijke vazen bij entree, watermolen, landschappelijke aanleg);
- **Siertuin** (landschappelijke aanleg rondom huis, solitaire bomen, waterwerken, fazanterie, hekwerk, haag);
- **Moestuin** (oranjerie, moestuinmuur, muurkassen, moestuin);
- **Koetshuis**;
- **Sterrenbos** (belvédère, sterrenbos);
- **Christuskoepel**;
- **Heemstraboom**;
- **Jaren '70 bielzentuin**;
- **Lanen**.

4.4 Waardering tot de keuze van beheerstrategie

Inventarisatie van mogelijke oplossingen

Om tot het gewenste toekomstbeeld te komen moeten er beheerstrategieën worden bepaald per element of cluster. Voor nadere uitleg van de strategieën, zie de begrippenlijst.

De mogelijke beheerstrategieën zijn:⁴⁷

- Reconstructie;
- Restauratie;
- Behouden;
- Accentueren.

De staat waarin een element zich verkeert bepaald in grote mate de keuze of keuzes van de beheerstrategie namelijk:

-Wanneer een element in goede staat verkeert is de enige oplossing om de beheerstrategie van behoud voort te zetten. Het element blijft dan door middel van beheer in optimale staat.

-Wanneer een element deels is verdwenen dan zijn de mogelijke beheerstrategieën: restaureren, accentueren of behouden.

-Wanneer een element geheel is verdwenen dan zijn de beheerstrategieën: reconstrueren, accentueren of behouden.

Reconstructie en restauratie zal in veel gevallen leiden tot accentuatie van een element, echter accentueren als beheerstrategie is iets anders. Met accentueren wordt bedoeld: door een ingreep (dit kan bijvoorbeeld zijn het plaatsen van een bordje, of belijning die een bepaalde locatie aangeeft) laten

zien waar een element heeft gestaan of hoe deze er uit heeft gezien. Met accentueren als beheerstrategie wordt dus bedoeld accentueren van een element zonder deze te restaureren of te reconstrueren.

Criteria en weegfactoren

De mogelijke beheerstrategieën worden per cluster gewaardeerd (op een schaal van 1 tot 10) en gewogen (vermenigvuldigd) op basis van de onderstaande criteria en weegfactoren. De criteria zijn:

- Natuurwaarde;
- Belevingswaarde;
- Cultuurhistorische waarde;
- Vergroten draagvlak vanuit de maatschappij;
- Beheerstrategie opstellen mogelijk op basis van beschikbare informatie;

Voor de weegfactoren en argumentatie van de eerste vijf criteria, zie paragraaf 4.1. Om het toekomstbeeld te kunnen bereiken door middel van de beheerstrategieën zal hier een criterium aan toegevoegd moeten worden:

- Strategie bereikt het toekomstbeeld.

Aan dit criterium wordt een gewicht van 5 toegekend omdat dit criterium ondergeschikt is aan de natuurwaarde, belevingswaarde en cultuurhistorische waarde. De inschatting is dat bij uitvoering van bepaalde strategieën (die er toe leiden dat het toekomstbeeld bereikt wordt) natuurwaarden zullen schaden.

---

⁴⁷ Jansen, P., Historische bouselementen, Stichting Probos, Wageningen, 2005.

Selectie van gekozen oplossing

In bijlage 20 (tabel weging van beheer strategieën) is gewaardeerd en gewogen. Vervolgens wordt in tabel 2 per cluster de oplossing van de beheerstrategie geconcludeerd. 1 (roze) is kwalitatief de beste oplossing, waar de voorkeur naar uit gaat. Oplossing 2 (blauw) is de tweede optie na oplossing 1 deze oplossing is vaak een low-budget keuze. Oplossing 3 (bruin) is de minst voor de hand liggende oplossing. De waardering is mede bepaald aan de hand van opvattingen van de oud-beheerders (zie voor een samenvatting van de interviews bijlage 21).

Cluster	Reconstructie	Restauratie	Behouden	Accentueren
Spreng		1	2	
Groene bedstee			1	
Ijskelder			1	
Eendenvijver		1	3	2
Zigzag pad		1	3	2
Zevenbruggetjesroute	1		3	2
Stenentafel			1	
Entree vijver		1	3	2
Siertuin		2	3	1
Moestuin		3	2	1
Koetshuis			2	1
Sterrenbos	2		3	1
Christuskoepel			1	
Heemstraboom			1	
Grenspalen			1	
Bielzentuin			1	
Lanen		1	2	

Tabel 2:Uitkomst beheerstrategie.

4.5 Gekozen beheerstrategie

In deze paragraaf wordt aan de hand van de weging (zie bijlage 20) beschreven en toegelicht voor welke beheerstrategie is gekozen. Dit kan ook een combinatie zijn van mogelijke beheerstrategieën.

- Spreng

Mogelijke beheerstrategieën zijn: restauratie (fauna, natuur- en belevingswaarde) of behoud (geen wijziging van de huidige situatie). Er wordt gekozen voor restauratie vanwege toename van natuurwaarde en omdat hiermee het toekomstbeeld wordt bereikt.

- Groene bedstee

De gekozen beheerstrategie is behoud omdat de berceau in goede staat verkeert.

- Ijskelder

De gekozen beheerstrategie is behoud omdat de ijskelder in goede staat verkeert. Er wordt niet aanbevolen om de omgeving van de ijskelder te restaureren omdat heraanplant van notenstruiken (en vervolgens het rapen van de noten) een risico oplevert op verstoring van de vleermuizen.

- Eendenvijver

Mogelijke beheerstrategieën zijn: restauratie, accentueren en behoud. Aanbevolen wordt om te restaureren omdat dit een verbetering in de belevingswaarde en de natuurwaarde oplevert.⁴⁸ En hiermee wordt het toekomstbeeld bereikt. Accentueren levert alleen een kleine toename in de belevingswaarde. Behoud betekent geen wijziging van de huidige situatie.

⁴⁸ www.chbeheer/elementen/dobbenenpoelen.nl, 26 mei 2011.

- Zigzagpad

Mogelijke oplossingen zijn: restauratie, accentueren en behoud. Aanbevolen wordt om te restaureren omdat hierdoor de belevingswaarde toeneemt en het toekomstbeeld wordt bereikt. In de tijd van F.W.L. van Eck waren er fonteinen aanwezig op en onderaan de heuvel. De werking van dit systeem bleek vrij gecompliceerd (watermolen - loden pijp – waterbassin - fonteinen). Omdat de watermolen (zie onder beheerstrategie entreevijver) niet voor reconstructie in aanmerking komt, is het niet mogelijk om de fonteinen te restaureren. Een modernere variant van deze waterwerken (met pomp) is storing- en onderhoudsgevoelig (vorstschade, verstoppingen, vandalisme etc.). Aanbevolen wordt om de waterwerken te accentueren (oplossing 3). Behoud betekent geen wijziging van de huidige situatie.

- Zevenbruggetjesroute

Mogelijke oplossingen zijn: reconstructie, accentueren en behoud. Aanbevolen wordt te reconstrueren. Reconstructie van het pad en de bruggetjes kan het gebied weer een fikse impuls geven wat betreft belevingswaarde. Omdat er veel fotomateriaal aanwezig is over het element hoe het element er uit heeft gezien is reconstructie goed mogelijk. Door reconstructie wordt het toekomstbeeld bereikt. Bij accentueren zou de belevingswaarde minimaal verbeteren. Bij behoud zou de huidige situatie ongewijzigd blijven.

- Stenen tafel

De stenen tafel dient behouden te blijven omdat het element in goede staat verkeert.

- Entreevijver

Mogelijke oplossingen zijn: restauratie, accentueren of behoud.

Aanbevolen wordt om te restaureren. Door restauratie van de vijver, watervalletjes en omgeving verbetert het toegangsbeeld van het landgoed en wordt het toekomstbeeld gerealiseerd. Het landgoed wordt hierdoor wellicht aantrekkelijker om te bezoeken in het voorbijgaan over de Utrechtseweg. Bij restauratie (o.a. uitbaggeren) zal de natuurwaarde toenemen.⁴⁹ Herstel van de molen heeft niet de voorkeur omdat een “nieuw” bouwwerk niet de sfeer en nostalgie van weleer kan terugbrengen. Aanbevolen wordt om op deze plaats de watervallen te restaureren. Bij accentueren zou de belevingswaarde minimaal toenemen. Bij behoud zou de huidige situatie ongewijzigd blijven.

- Siertuin

Mogelijke oplossingen zijn: accentueren, behoud en restaureren. Aanbevolen wordt om te accentueren. Bij accentueren zal de belevingswaarde toenemen. Restauratie en behoud zouden de belevingswaarde van de tuin weinig of niet doen toenemen vanwege de geïsoleerde ligging. Accentueren van de siertuin is een goedkope en eenvoudige oplossing. Het is wel belangrijk om de nog aanwezige elementen te behouden omdat deze nog deel uitmaken van de vroegere aanleg (denk aan: solitaire bomen, oude haag, lindelaantje etc.).

- Moestuin

Mogelijke oplossingen zijn: accentueren, behoud en restaureren. Bij accentueren zal de belevingswaarde toenemen. Restaureren en behoud zouden de belevingswaarde van de tuin weinig of niet doen toenemen door de geïsoleerde ligging. Aanbevolen wordt daarom om te accentueren. Dit is een goedkope en eenvoudige oplossing. Het is wel belangrijk om de nog aanwezige elementen te behouden omdat deze nog deel uitmaken van de vroegere aanleg (denk aan: moestuinmuur en oranjerie).

---

⁴⁹ www.chbeheer/elementen/dobbenenpoelen.nl , 26 mei 2011.

- Koetshuis

Mogelijke oplossingen zijn accentueren en behoud. Reconstructie van het koetshuis is niet te realiseren vanwege gebrek aan informatie. Voor de beleving van de bezoeker is het aan te bevelen om het ligging van koetshuis te accentueren. Bij behoud blijft de situatie zoals deze nu is.

- Sterrenbos

Mogelijke oplossingen zijn: accentueren, behouden en reconstructie. Voor reconstructie van het gehele sterrenbos is een dusdanige ingreep nodig dat in het bestaande bos dat dit een verstoring in de natuurwaarden tot gevolg kan hebben. De Christuskoepel heeft de plaats ingenomen van de belvédère. De Christuskoepel blijft behouden vanwege de cultuurhistorische waarde, waardoor de belvédère niet gereconstrueerd kan worden. Aanbevolen wordt om te accentueren. Door het sterrenbos en de belvédère te accentueren zal de belevingswaarde toenemen. Er wordt aanbevolen om de, nu nog resterende lanen van het sterrenbos te behouden vanwege de hoge cultuurhistorische en natuurwaarde.

- Christuskoepel

Het dient de aanbeveling om de koepel te behouden omdat deze nog in goede staat verkeert en een historisch-emotionele waarde met zich mee brengt.

- Heemstraboom

Het dient de aanbeveling om de Heemstraboom te behouden omdat deze nog in goede staat verkeert.

- Grenspalen

Het is in cultuurhistorisch belang dat de palen behouden blijven. De palen verkeren in goede staat en er is geen noodzaak om deze te restaureren.

- Bielzertuin

Het dient de aanbeveling om de bielzertuin te behouden omdat deze nog in goede staat verkeert en omdat dit nog een typerende aanleg is. Wanneer het Geldersch Landschap er alsnog voor kiest om de moestuin te reconstrueren (bijvoorbeeld bij openstelling van de gehele tuin rondom het hoofdhuis) dan wordt aanbevolen om de beheerstrategie van de bielzertuin te herzien.

- Lanen

Mogelijke oplossingen zijn: restauratie en behoud. Door restauratie (opvullen van lege plekken) zal de belevingswaarde toenemen omdat het laanbeeld behouden blijft of zelfs versterkt wordt. Hiermee wordt aan het toekomstbeeld voldaan. Daarnaast is het van belang dat de bestaande bomen behouden blijven vanwege hun natuurwaarde.

5 Implementatie

Dit hoofdstuk geeft aanbevelingen voor herstel en beheer van elementen en zijn uitwerkingen van de in hoofdstuk 4 gekozen beheerstrategieën. .

Voordat met de uitvoering van herstelwerkzaamheden kan worden begonnen zullen de volgende werkzaamheden ter voorbereiding uitgevoerd moeten worden:

- Beschrijving van herstel- en beheermaatregelen van elementen;
- Kostenraming van herstelwerkzaamheden.

De bovenstaande punten zijn uitgewerkt en beschreven in bijlage 22 (beschrijving herstel- en beheermaatregelen) en bijlage 23 (kostenraming voor herstel).

Bij de beschrijving van de herstelmaatregelen in bijlage 22 zijn streefbeelden opgenomen.

Bij de kostenraming in bijlage 23 zijn de werkvoorbereiding, nazorg, onvoorziene kosten en winst en risico inbegrepen.

In paragraaf 5.1 wordt er beknopt weergegeven welke herstelmaatregelen aanbevolen worden met de daarbij behorende kosten.

In paragraaf 5.2 worden suggesties gegeven voor aanvraag van mogelijke subsidies en overige financieringsbronnen.

In paragraaf 5.3 zijn de risico's beschreven waarmee rekening gehouden dient te worden wanneer de aanbevolen herstelwerkzaamheden worden uitgevoerd.

5.1 Aanbeveling herstelmaatregelen en kosten

Omschrijving Eendenvijver	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorlooptijd	Opmerkingen
Verwerken van grond met een hydraulische graafmachine en profileren van de hellingen.	Restauratie	2766,00	36 uur	
Uitbaggeren vijver plus afvoeren met hydraulische graafmachine.	Restauratie	1800,00	Onbekend	Uitvoeren in september
Reconstructie eendenhuisje.	Reconstructie	1850,00	48 uur	
Plaatsen van een begeleidend hekwerk.	Restauratie	1465,00	32 uur	

Omschrijving Zigzagpad	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorloop tijd	Opmerkingen
Vervangen perkoenpaaltjes.	Restauratie	2792,00	32 uur	
Inboeten beplanting met vaste planten en varens.	Restauratie	850,00	16 uur	
Perkjes onkruid- en bladvrij maken en afvoeren afval.	Restauratie	640,00	16 uur	

Omschrijving Spreng	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorlooptijd	Opmerkingen
Vervangen beschoeiing langs spreng.	Restauratie	1388,48	32 uur	Vooraf contact opnemen met waterschap.
Verwijderen van ongewenste houtopslag langs helling van spreng en afvoeren.	Restauratie	1480,00	32 uur	
Opschonen spreng, verwijderen blad en takafval en afvoeren.	Restauratie	3500,00	80 uur	

Omschrijving Lanen	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorlooptijd	Opmerkingen
Inboet laanbomen	Restauratie	3764,00	76 uur	Planten met juiste soort en in juist verband

Omschrijving Zevenbruggetjesroute	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorlooptijd	Opmerkingen
Opstellen planontwerp pad en bruggetjes	Reconstructie	2280,00	24 uur	
Reconstrueren en plaatsen vier houten knuppelbruggetjes.	Reconstructie	9280,00	Onbekend	
Uitzetten, profileren en egaliseren van pad langs spreng.	Reconstructie	3472,00	40 uur	

Omschrijving Entreevijver	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorlooptijd	Opmerkingen
Vervangen beschoeiing van vijver.	Restauratie	2339,80	40 uur	
Opvullen grond langs vijver.	Restauratie	480,00	12 uur	
Metselen zwerfkeien.	Restauratie	270,00	6 uur	
Snoeien en verwijderen ongewenste soorten en afvoeren.	Restauratie	1160,00	24 uur	
Uitbaggeren vijver plus afvoeren met hydraulische graafmachine.	Restauratie	5400,00	onbekend	Uitvoeren in september.

Omschrijving accentuerende maatregelen	Soort activiteit	Kosten in €	Geschatte doorlooptijd	Opmerkingen
Plaatsen drie Informatiepanelen waarop: fontein, siertuin, moestuin, koetshuis en sterrenbos staan afgebeeld.	Accentueren	1395,00	3 uur	

De totale kosten van herstelwerkzaamheden bedragen bijna € 68.000,00 inclusief voorbereiding, nazorg en onverwachte kosten. De verwachte doorlooptijd van de werkzaamheden is (549 uur) ruim 4,5 maanden (inclusief werkvoorbereiding, nazorg en onvoorzien 25%, exclusief baggeren vijvers).

5.2 Subsidie en mogelijke overige financiering

Subsidie

- BRIM subsidie

Op grond van artikel 34 van de Monumentenwet 1988 kan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap subsidie verstrekken voor de instandhouding van beschermde rijksmonumenten.

Subsidie kan aangevraagd worden voor:

- Onderhoudswerkzaamheden aan een beschermd monument;
- Werkzaamheden die noodzakelijk zijn om een beschermd monument te herstellen.

Landgoed Mariëndaal bezit een aantal rijksmonumenten (zie bijlage 1) en het park zelf is ook een beschermde buitenplaats (rijksmonument). Deze rijksmonumenten kunnen in aanmerking komen voor een BRIM (Besluit Rijkssubsidiëring Instandhouding Monumenten) subsidie die vanuit de rijksoverheid wordt verstrekt. Omdat het subsidie voor een landgoed betreft wordt er gesproken over 'groene' BRIM.

Een voorwaarde om voor subsidie in aanmerking te komen is het indienen van een instandhoudingsplan voor een periode van zes jaar bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Dit plan bestaat uit een bestek of werksomschrijving, een omschrijving van de beoogde resultaten en een meerjarenbegroting. Een andere voorwaarde is dat er niet met de werkzaamheden wordt begonnen voor de subsidie verleend is.⁵⁰ Er kan 40 tot 60% van de kosten vergoed worden door de subsidie, de resterende kosten zijn voor de rekening van het Geldersch Landschap zelf.

⁵⁰ Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, nummer 708, jaargang 2010.

Er is een beperkte hoeveelheid subsidiegeld beschikbaar. Wanneer de subsidie verbruikt is kan er geen nieuwe aangevraagd worden.

Verder is het Besluit rijkssubsidiëring historische buitenplaatsen (Brhb) niet van toepassing omdat deze subsidie geldt voor elementen die zijn aangebracht voor 1850 en een compositorisch geheel vormen met de historische buitenplaats.

- Provinciale subsidie

Bij de provincie Gelderland bestaat de mogelijkheid om een aanvraag te doen voor een bijdrage in de kosten van herstelmaatregelen van rijksmonumenten. Voor deze aanvraag moet een onderbouwd plan goedgekeurd worden. Daarnaast moet het project een kwalitatieve verbetering opleveren aan de omgeving en er moet genoeg geld beschikbaar zijn vanuit de provincie.⁵¹

Overige financiering

Om uitvoering van het inrichtingsplan kostendekkend te krijgen zal het Geldersch Landschap zelf moeten bijdragen in de kosten.

In Nederland zijn talloze fondsen. Een aantal van deze fondsen zijn gericht op het in stand houden van cultureel erfgoed, zoals het Prins Bernhard Cultuurfonds. Bij het Prins Bernhard Cultuurfonds is aanvraag van financiële steun pas mogelijk wanneer de aanvrager geen gebruik maakt van structurele overheidssubsidie.⁵² Er zijn momenteel geen andere fondsen of stichtingen

⁵¹ Mondelinge bron Bles-Bouwmeester, M.A.W., Projectmedewerker Provincie Gelderland, 31 mei 2011.

⁵² www.cultuurfonds.nl/t1.asp?path=lfaoyxn8, 1 juni 2011.

bekend die kunnen bijdragen in de kosten van herstel van landgoed Mariëndaal.⁵³

Het Geldersch Landschap zou over kunnen gaan tot een actie waarbij donateurs gevraagd wordt om een bijdrage te leveren in de kosten. Uiteraard kan het Geldersch Landschap donateurs hiervoor belonen door bijvoorbeeld rondleidingen te organiseren op het landgoed en ook andere ideeën zijn te genereren zoals het organiseren van lunches op het landgoed met streekproducten.

Er zouden sponsors gezocht kunnen worden in de buurt van het landgoed. Wellicht een bedrijf dat op Mariëndaal gevestigd is of bedrijven of bedrijven in de omgeving (denk aan KEMA-terrein en Businesspark Arnhem).

5.3 Risicoanalyse

Wanneer de aanbevolen beheerstrategieën tot herstel en beheer van de cultuurhistorische elementen worden uitgevoerd zullen de belevingswaarde en natuurwaarde van het landgoed aanzienlijk toenemen.

De uitvoering van de herstel- en beheermaatregelen van de cultuurhistorische elementen kost geld.

Er is kans dat de recreatiedruk op het landgoed zal toenemen, in het bijzonder de betreding van paden en omgeving van spreng en eendenvijver. Bij intensivering van bezoekers dienen de aanbevolen beheermaatregelen frequent te worden uitgevoerd. Duidelijke aangeven van de paden door middel

van onderhoud is hierbij van essentieel belang. Hierdoor zullen kwetsbare plekken gespaard blijven.

---

⁵³ Vereniging van Fondsen, Fondsenboek 2011, Walburg Pers, Den Haag, 2011.

6 Conclusie

In hoofdstuk 1 zijn de onderzoeksvragen geformuleerd. De deelvragen zijn chronologisch beantwoordt in de voorgaande hoofdstukken. Deze deelvragen vormen de basis voor het antwoordt op de hoofdvraag van het afstudeeronderzoek.

Door dit onderzoek is de kennis bij het Geldersch Landschap vergroot met betrekking tot de ontstaansgeschiedenis en cultuurhistorie van Mariëndaal en ligt er een voorstel voor herstel van cultuurhistorische elementen en is de vraag beantwoordt:

- Welke cultuurhistorische lagen zijn aanwezig geweest op landgoed Mariëndaal, welke elementen kunnen worden behouden en hersteld, en hoe kunnen deze worden hersteld?

Het huidige aanzien van het landgoed is het resultaat van een lange en dynamische ontwikkeling die in verschillende fases tot stand is gekomen. Op Mariëndaal kunnen vier tijdslagen worden onderscheiden waarin menselijke activiteiten hebben plaatsgevonden.

De eerste bewoning vond plaat in de tijd van het klooster, vele jaren later kwam de familie Brantsen, vervolgens de familie Van Eck en ten slotte de Stichting het Geldersch Landschap.

Na analyseren blijkt dat in de huidige situatie de landschappelijke aanleg van F.W.L. Van Eck, uit het einde van de 19^e eeuw, nog grotendeels vertegenwoordigd is.

Aanbevolen wordt om het landgoed in te richten en daarbij gebruik te maken van de aanleg van F.W.L. Van Eck. Daarnaast zullen alle bestaande cultuurhistorische elementen uit overige tijdslagen behouden blijven. Dit houdt in dat:

- De spreng, de eendenvijver, het zigzagpad, de entreevijver en de lanen worden gerestaureerd;
- De zevenbruggetjesroute wordt gereconstrueerd;
- Het koetshuis, de moestuin, de siertuin, het sterrenbos en de fonteinen bij het zigzagpad worden geaccentueerd door middel van het plaatsen van een informatiepaneel;
- De lanen, de Groene bedstee, de stenen tafel, de Christuskoepel en de Heemstraboom behouden blijven.

De kostenraming voor herstel is bijna € 68.000,00 en de doorlooptijd van herstelwerkzaamheden wordt geschat op ruim 4,5 maanden.

Subsidie is alleen beschikbaar voor uitvoering van herstelmaatregelen voor de cultuurhistorische elementen die als rijksmonument zijn aangewezen.

Voor de aanbeveling van inrichting van het landgoed is gebruik gemaakt van de visie van het Geldersch Landschap en is gebruik gemaakt van aannames. Er wordt verondersteld dat de inrichting naar het geschetste toekomstbeeld vooral zal leiden tot een toename in bezoekers en een toename in natuurwaarde.

Het loont de moeite om in de toekomst verder onderzoek te doen naar de perioden waar weinig informatie over is.

Begrippenlijst

Accentueren:

Een element verduidelijken, het beter laten uitkomen.

Behoud:

Een element in stand houden.

Berceau:

Loofgang in de vorm van een tunnel.

Cultuurhistorisch element:

Een object dat in het verleden door mensen is aangebracht en wat nog aanwezig is of verdwenen waarvan zijn oorspronkelijke hoofdfunctie is komen te vervallen of veranderd.

Ijskelder:

Kelder losstaand van het huis meestal bedekt door grond. Hierin werden vroeger ijsblokken bewaard die 's winters uitgezaagd werden om zodoende voedsel te kunnen koelen.

Ijzeroer:

Ijzer dat - in opgeloste toestand - in de bodem wordt verplaatst door het grondwater kan in de vorm van roestvlekken zichtbaar zijn. Groeien deze vlekken uit tot grotere, verharde ijzer(hydr)oxideconcreties dan spreekt men van (ijzer)oor.

Oranjerie (of orangerie):

Een gebouw, meestal op landgoederen, waar kuipplanten die 's zomers buiten staan 's winters naar toe worden gebracht. Oranjerieën worden gekenmerkt door hoge ramen in de zuidgevel. De noordgevel is meestal blind.

Reconstructie:

Een verdwenen element in zijn oorspronkelijke staat herstellen, herbouwen.

Restauratie:

Het opknappen van een min of meer bouwvallig element.

Spreng:

Een beek die door mensenhanden gegraven is, meestal met de bedoeling om molens aan de beek te plaatsen. De sprengkop is het begin van de beek.

Vista:

Zichtas vanaf een bepaald punt.

Literatuurlijst

Boeken:

- Baas, H., Handboek, cultuurhistorisch beheer, Landschapsbeheer Nederland, 2010.
- Brouwer, K., De geschiedenis van bos en landschap van de zuidwest Veluwe voor profijt en genoeg, Matrijs, Utrecht, 2008.
- Geytenbeek, E., Oranjerieën in Nederland, Canaletto, Alphen aan den Rijn, 1991.
- Hendriks, J.A., Cultuurhistorie van stad en land, Matrijs, Utrecht, 1999.
- Jansen, P., Historische bouselementen, Stichting Probos, Wageningen, 2005.
- Minkjan, P., Handboek cultuurhistorisch beheer, Landschapsbeheer Nederland, Utrecht, 2010.
- Schaarsma, Ruud, Cultuurhistorie van de beken op de Zuid-Veluwe, Waterschap Vallei en Eem, februari 2003.
- Schulte, A.G., Monumentaal groen, Stichting Monuscript, tweede druk, Arnhem, 2006.
- Vereniging van Fondsen, Fondsenboek 2011, Walburg Pers, Den Haag, 2011.
- Verhagen, J.G.M., Opgegraven verleden van Gelderland, Matrijs, Utrecht, 2007.
- Vermeulen, F.H.B., Mariëndaal; klooster, landgoed, laboratorium, Oosterbeek, 1983.
- Vervloet, J.A.J., Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen, Pudoc, Wageningen, 1984.

- Vlerk, I.M. van der & Florschütz, F., Nederland in het IJstijdvak, Utrecht, 1990.

Rapporten:

- Blok, E., Herstelplan voor de tuinaanleg van buitenplaats Warnsborn, SB4, Wageningen, 1997.
- Groot, R. de, Cultuurhistorische elementen op de Utrechtse Heuvelrug, Hogeschool van Hall-Larenstein, Velp, 2009.
- Vlas, S. de, Herstelplan Mariëndaal, I.A.H. Larenstein, Velp, 1994.

Websites:

www.arneym.nl
www.dbnl.org
www.gelderlandinbeeld.nl
www.geldersarchieff.nl
www.kasteleningelderland.nl
www.moerenhoutinterim.nl
www.monumentenregister.nl
www.mooigelderland.nl
www.natuurkaart.nl
www.parkklarenbeek.nl
www.wikipedia.org